

JANUSZ TADEUSZ PODGÓRSKI

STAN I POTRZEBA OCHRONY ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W WOJEWÓDZTWIE GDAŃSKIM

WSTĘP

Ochrona zabytków archeologicznych jest ważnym — choć nie zawsze w pełni docenianym — elementem ochrony dóbr kultury. Powinna też zająć równorzędne miejsce z ochroną zabytków budownictwa, architektury i sztuki. Ponieważ zabytki archeologiczne są głównym, a często i jedynym źródłem do poznania procesu dziejowego odległych epok, zapewnienie ochrony zabytkom archeologicznym staje się warunkiem koniecznym zachowania bazy poznawczej dla działalności naukowo-badawczej i poprawności wnioskowania w archeologii. Na uwagę należy mieć także i inne aspekty, jak wartości dydaktyczne, kulturalne i turystyczno-krajoznawcze zabytków archeologicznych.

Ogrom zagadnień, potrzeb i specyfika działalności w zestawieniu ze stosunkowo skromnymi możliwościami sprawia, iż ochrona zabytków archeologicznych jest działalnością nader złożoną i trudną do realizacji. Zabytki archeologiczne narażone są nieustannie na rosnące wciąż zagrożenie, wynikające przede wszystkim z intensywnej działalności gospodarczej człowieka. Nakłada to coraz liczniejsze obowiązki na archeologiczną służbę konserwatorską, wymaga usprawnienia działalności, zmusza do poszukiwania coraz doskonalszych metod oraz do współpracy z szerokimi rzeszami społeczeństwa.

Literatura dotycząca zagadnień z zakresu ochrony zabytków archeologicznych w województwie gdańskim jest jeszcze nieliczna. Działalność ta poruszana była na ogół na marginesie lub też w kontekście innych zagadnień, wiążących się z problematyką archeologiczną. Województwo gdańskie obfituje w zabytki archeologiczne, jest też terenem licznych badań wykopaliskowych. Ponadto coraz silniejszy wpływ industrializacji i urbanizacji województwa na działalność konserwatorską zwiększa ilość zagadnień wymagających rozwiązania. Stąd też celem niniejszego opracowania jest przedstawienie w zarysie dotychczasowej działalności kon-

serwatorskiej i jej efektów, a także problemów i potrzeb wiążących się z prezentowanym zagadnieniem na terenie województwa gdańskiego. W rozdziale I omawiam dotychczasową (lata 1945—1972) działalność w ujęciu chronologicznym, wyróżniając 3 okresy tej działalności. Rozdział II natomiast poświęcony jest potrzebom i perspektywom ochrony zabytków archeologicznych z uwzględnieniem najważniejszych, moim zdaniem, problemów i głównych kierunków działania. Ponieważ jest to jedno z nielicznych opracowań tego rodzaju w woj. gdańskim, nieco szerzej potraktowałem przedstawienie celu, zadań i niektórych elementów ochrony zabytków archeologicznych. Niniejsze opracowanie jest próbą ujęcia omawianej działalności w szerszym aspekcie, aczkolwiek nie wyczerpuje absolutnie całości tej bardzo szerokiej i złożonej problematyki.

ZARYS DZIAŁALNOŚCI W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W WOJEWÓDZTWIE GDAŃSKIM W LATACH 1945—1972

Okres I (1945—1951)

Już wkrótce po zakończeniu wojny podjęto w Polsce prace zmierzające w kierunku zabezpieczenia ocalałych zbiorów archeologicznych i zapewnienia opieki nad zabytkami archeologicznymi. Na konferencji prahistoryków polskich, która odbyła się w Poznaniu 26 VIII 1945 r., szereg podjętych uchwał dotyczyło właśnie ochrony zabytków archeologicznych. Postulowano między innymi konieczność utworzenia urzędów konserwatorskich z siedzibą przy głównych muzeach archeologicznych. Urzędy te podlegałyby projektowanemu Wydziałowi Ochrony Zabytków Prehistorycznych w Ministerstwie Kultury i Sztuki. Konferencja nakreśliła również zadania konserwatorów, które obejmowały prowadzenie lustracji zabytków nieruchomych, stwierdzenie i określanie ich stanu powojennego oraz opiekę i ochronę ujawnionych odkryć przypadkowych. Podzielono wówczas przejściowo kraj na 5 okręgów, z których dwa obejmowały teren dzisiejszego województwa gdańskiego. Były to okręgi: poznański, obejmujący woj. poznańskie i Pomorze Zachodnie po Wisłę, a obowiązki konserwatora powierzono dr. Zdzisławowi Rajewskiemu, który funkcje swe pełnił w Muzeum Prehistorycznym w Poznaniu, oraz okręg warszawski — obejmujący teren woj. warszawskiego, lubelskiego, białostockiego, olsztyńskiego i Pomorze Wschodnie na wschód od Wisły, pod opieką konserwatora mgr. Jerzego Antoniewicza, działającego przy Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie¹. Ostatecznie wskutek proponowanych zmian zasięgu okręgów konserwatorskich cały

¹ *Sprawozdanie z konferencji prehistoryków polskich, odbytej w Poznaniu dnia 26 VIII 45 r.*, „Z otchłani wieków”, R. 14, 1945, z. 9—12, s. 42 i n.

teren województwa gdańskiego przeszedł pod opiekę mgr. J. Antoniewicza, który latem 1947 r. jako tzw. delegat PMA w Warszawie objął obowiązki w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na obszarze woj. białostockiego, olsztyńskiego i gdańskiego.

Żałować należy, że nie doszło wówczas do realizacji postulatów wysuniętych przez ks. dr. W. Łęgę i dr. T. Reymana, aby również w Gdańsku utworzyć placówkę zajmującą się ochroną zabytków archeologicznych². Projektu tego nie zrealizowano przypuszczalnie ze względu na zniszczenie siedziby byłego muzeum archeologicznego w Gdańsku i brak fachowców na tym terenie. W rezultacie — oddalenie siedziby delegata od terenu woj. gdańskiego i sprawowanie opieki na terenie aż trzech województw nie przyniosło pożądaných efektów. Dodatkowym mankamentem był brak archeologicznej placówki muzealnej w Gdańsku. Stan ten przez długie lata ujemnie rzutował na działalność w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na terenie naszego województwa, tym bardziej że Gdańskie stanowiło peryferię zasięgu działania delegata PMA.

Już wkrótce po zakończeniu wojny przeprowadzono lustrację stanu zachowania muzeów i zbiorów muzealnych na terenie woj. gdańskiego. Obraz, który się ukazał, przedstawiał się tragicznie. W większości przypadły najbogatsze na Pomorzu Wschodnim zbiory b. Gaumuseum für Vorgeschichte w Gdańsku, liczące ok. 16 tysięcy zabytków. Przepadła również dokumentacja i archiwum zbiorów. Zniszczony został budynek muzealny. Wprawdzie część zabytków wywieziono i ulokowano w majątku Przyjaźń w pow. kartuskim, jednakże skrzynie z zabytkami zostały zimą 1944/1945 porozbijane, a zawartość rozgrabiona. Pozostałe, nieliczne okazy zabezpieczył w 1947 r. J. Antoniewicz i zdeponował je w Muzeum w Kartuzach oraz w Składnicy Konserwatorskiej w Gdańsku-Oliwie³. Losy zbiorów gdańskich podzieliły także zbiory archeologiczne muzeum gdyńskiego, przejęte w latach okupacji przez muzeum gdańskie, a także materiały zebrane przez F. Tredera w Kartuzach.

Zniszczeniu uległ również gmach muzeum elbląskiego; natomiast zabytki odkrył J. Antoniewicz w okolicach Tolkmicka, pow. elbląski. Znajdowały się one w opłakanym stanie: przemieszane i porozbijane, bez

² W. Łęga, *Stan i potrzeby badań prehistorycznych na Pomorzu*, „Instytut Bałtycki. Wydział Pomoroznawczy”, nr 9/23, 1946, s. 3; T. Reyman, *Planowania*, „Z otchłani wieków”, R. 15, 1946, z. 1—2, s. 23.

³ „Z otchłani wieków”, R. 15, 1946, z. 11—12, s. 110 i n.; J. Antoniewicz, *Losy gdańskich zbiorów prehistorycznych*, „Jantar”, R. 6, 1948, z. 2, s. 178 i n., tam również wykaz strat; W. Łęga, o.c.; A. Łuka, *Dorobek archeologii na Pomorzu Gdańskim w latach powojennych*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, R. 9, 1966, nr 14, s. 7.

metryczek itp., co sprawiło, iż zbiory archeologiczne muzeum elbląskiego utraciły zasadniczo wartość naukową⁴.

Wielkie straty poniosły także zbiory archeologiczne w Malborku. Z zasobów muzeum miejskiego ocalały jedynie nieliczne zabytki oraz biblioteka muzealna. Natomiast zbiory archeologiczne znajdujące się na Zamku prawdopodobnie wywiezione zostały w głąb Niemiec jeszcze przed końcem wojny⁵. Ponadto w późniejszym okresie na Zamku malborskim odnaleziono nieliczne zabytki, głównie ceramikę z cmentarzyska w Wielbarku oraz z innych miejscowości woj. gdańskiego. Materiały te PPRN w Malborku przekazało w 1965 r. Muzeum Archeologicznemu w Gdańsku.

Stosunkowo najlepiej przedstawiał się wówczas stan zbiorów archeologicznych w Muzeum Regionalnym w Kwidzynie, gdzie oprócz zabytków zachowała się również część dokumentacji i archiwum⁶. Najcenniejsze zabytki metalowe wraz z dokumentacją badań zostały jednak wywiezione do Niemiec, gdzie przepadły⁷.

Wojenne zniszczenia ominęły w dużym stopniu Muzeum w Łęborku, gdzie zachowały się zarówno zabytki, jak również dokumentacja i archiwum⁸. W okresie powojennym (1945—1948) zbiorami łębonskimi opiekował się J. Mularczyk, który ponadto zaangażował E. Stielową, byłego opiekuna muzeum łębonskiego, oraz zabezpieczył i przewiózł do Łęborka zbiory rozproszone na terenie powiatu⁹.

Staraniem mgr. J. Antoniewicza zabezpieczono wstępnie ocalałe zbiory archeologiczne muzeów na terenie woj. gdańskiego. Mimo to nie uniknięto dalszych strat, które były wynikiem braku archeologicznych placówek muzealnych, braku odpowiedniego personelu fachowego i możliwości właściwego przechowywania oraz konserwacji zabytków. Na przykład w latach 1951—1953 pogorszył się znacznie wskutek braku bezpośredniej opieki stan zbiorów archeologicznych w Łęborku¹⁰. J. Antoniewicz przeprowadził również badania ratownicze, głównie na cmentarzyskach grobów skrzynkowych na terenie woj. gdańskiego, oraz rozkopał

⁴ J. Antoniewicz, *Stan zachowania zbiorów prehistorycznych na Warmii, północnym Mazowszu i na Dolnym Powiślu*, „Z otchłani wieków”, R. 15, 1946, z. 11—12, s. 95; A. Łuka, *Dorobek...*

⁵ J. Antoniewicz, *Stan zachowania...*, s. 95—96; A. Łuka, *Dorobek...*

⁶ J. Antoniewicz, *Stan zachowania...*, s. 96; A. Łuka, *Dorobek...*, s. 16.

⁷ Por. W. Heym, *Drei Spätlatène-gräberfelder aus Westpreussen*, „Offa”, Bd. 17/18, 1959/1961, s. 144.

⁸ *Losy muzeów prehistorycznych na Pomorzu Zachodnim*, „Z otchłani wieków”, R. 15, 1946, z. 11—12, s. 96 i n.

⁹ Por. relację J. Mularczyka, przytoczoną przez A. Łukę, *Dorobek...*, s. 16—18.

¹⁰ A. Łuka, *Dorobek...*

duże cmentarzysko z okresu halsztackiego w Chłapowie w pow. puckim (wówczas morskim). Ponadto rozpoczął on akcję weryfikacji grodzisk, w wyniku której objęto orzeczeniami konserwatorskimi 9 grodzisk, głównie z terenu powiatu kartuskiego. W tym początkowym okresie znaczne usługi w zakresie zgłaszania odkryć archeologicznych oddał — i nadal służy pomocą archeologom — Franciszek Treder, zasłużony kierownik Muzeum Kaszubskiego w Kartuzach, znakomity znawca i miłośnik Kaszub.

W 1948 r. Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego zainicjowało badania wykopaliskowe w Gdańsku, prowadzone do 1962 r. przez ośrodek łódzki (Muzeum i Uniwersytet Łódzki), początkowo pod kierownictwem prof. dr. K. Jażdżewskiego, a następnie kierowane przez doc. dr J. Kamińską. Były to pierwsze na terenie woj. gdańskiego prace wykopaliskowe rozwinięte na tak szeroką skalę. W efekcie dostarczyły one cennego materiału źródłowego do poznania kultury materialnej i duchowej Gdańska w okresie wczesnośredniowiecznym, w X—XIII w. (ryc. 1)¹¹.

Ryc. 1. Gdańsk — gród. Domy mieszkalne z końca X w.

Fig. 1. Gdańsk — fortified stronghold. Dwelling houses from the end of the Xth century

¹¹ Wyniki badań archeologicznych w Gdańsku opublikowane zostały w licznych publikacjach naukowych i popularnonaukowych, por. E. Kuszevska,

Okres II (1952—1961)

W związku z reorganizacją służby konserwatorskiej przy Wydziale Zabytków Archeologicznych Ministerstwa Kultury i Sztuki województwo gdańskie znalazło się w zasięgu działania inspektora-rzeczoznawcy mgr. J. Kmiecińskiego (od 1 I 1952 r. do 31 VIII 1956 r.), a następnie — mgr. H. Wiklaka (do 31 XII 1957 r.), którzy swe funkcje sprawowali na obszarze trzech województw: bydgoskiego, łódzkiego i gdańskiego. W 1952 r. zostaje utworzona w Gdańsku stała placówka badawcza — Stacja Archeologiczna IHKM PAN, kierowana początkowo przez doc. dr J. Kamińską. W czerwcu 1953 r. powstał Dział Archeologiczny Muzeum Pomorskiego w Gdańsku, kierowany przez kustosza — mgr. L.J. Łukę. W efekcie następuje wyraźne ożywienie działalności archeologicznej na terenie woj. gdańskiego, a także zaznacza się poprawa w zakresie ochrony zabytków archeologicznych. W okresie tym zostają utworzone pionierzy: naukowo-badawczy, reprezentowany przez Stację Archeologiczną IHKM PAN, i muzealny — Dział Archeologiczny Muzeum Pomorskiego w Gdańsku. Placówki te wnoszą ewidentny udział w działalność w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, współpracując z inspektorem-rzeczoznawcą i przejmując faktycznie szereg zadań w omawianym zakresie. Zostały również przyznane kredyty na prowadzenie tej działalności.

Utworzenie Działu Archeologicznego w Muzeum Pomorskim w Gdańsku pozwoliło na zgromadzenie zabytków archeologicznych złożonych w Składnicy Konserwatorskiej w Oliwie, w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, Łodzi i w innych placówkach i instytucjach¹². Przejęto również liczne zbiory prywatne, m.in. zbiory zasłużonego dla archeologii Pomorza Wschodniego ks. dr. W. Łęgi. Ponadto uzyskano zabytki z wykopalisk prowadzonych w Gdańsku. Rozpoczęto także gromadzenie dokumentacji muzealnej (inwentarze, katalogi, archiwum, biblioteka) oraz prowadzono badania powierzchniowe i ratownicze (głównie na cmentarzyskach kultury wschodniopomorskiej), dzięki którym stale powiększały się zbiory archeologiczne. Jednocześnie dział ten prowadził działalność oświatową, ukazując społeczeństwu wyniki badań wykopaliskowych pro-

J. Kuszewski. S. Mielczarski, *Bibliografia prac archeologicznych i historycznych z lat 1945—1961 dotyczących Gdańska w X—XIII wieku*, „Rocznik Gdański”, t. 21, 1962, s. 353—362, i ponadto „Gdańsk wczesnośredniowieczny” t. 1—8.

¹² Omówienie działalności Muzeum Archeologicznego w Gdańsku oraz innych placówek archeologicznych w zakresie ochrony zabytków archeologicznych przedstawiam na podstawie prac: A. Łuka, *Działalność Muzeum Archeologicznego w Gdańsku w latach 1953—1963*, „Pomerania Antiqua”, t. 1, 1965, s. 9—50; A. Łuka, *Dorobek...*, s. 5—35, tam również dalsza literatura; J. Szwed, *Osiągnięcia archeologicznej służby konserwatorskiej w 25-lecie PRL w woj. gdańskim*, [w:] *Ochrona zabytków archeologicznych 1945—1970*, Wrocław 1972, s. 33—38.

wadzonych na terenie województwa, propagując znaczenie zabytków archeologicznych i potrzebę ich ochrony. W 1945 r. otwarto w Muzeum w Kwidzynie wystawę pt. „Najdawniejsze dzieje dolnego Powiśla prawobrzeżnego”, a w 1956 r. zorganizowano pierwszą stałą ekspozycję archeologiczną w Muzeum Pomorskim pt. „Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle wykopalisk”, ukazującą rozwój słowiańskiego Gdańska od momentu powstania do czasu zajęcia przez Krzyżaków. Jeszcze w 1952 r. otwarto wystawę archeologiczną w Muzeum w Lęborku¹³.

Ponieważ narastały potrzeby związane z rozrostem organizacyjnym i naukowo-badawczym działu, których nie można było zaspokoić w ramach Muzeum Pomorskiego, jeszcze w 1954 r. prof. dr K. Jażdżewski wraz z mgr. L.J. Łuką rozpoczęli starania o uzyskanie gmachu mogącego stanowić siedzibę przyszłego muzeum archeologicznego, w które miał się rozwinąć dotychczasowy dział. Starania te zostały uwieńczone powodzeniem. W 1958 r. otrzymano odbudowany Dom Przyrodników wraz z przyległą kamienicą, a później Bramę Mariacką (ryc. 2). Wówczas dotychczasowy Dział Archeologiczny przekształcony został w Oddział Archeologiczny Muzeum Pomorskiego w Gdańsku. Tak więc nastąpił gwałtowny rozwój placówki, która uzyskała dalsze etaty dla archeologów, pracowników administracyjnych i technicznych, co umożliwiło znaczne poszerzenie działalności naukowo-badawczej, oświatowej i w zakresie ochrony zabytków archeologicznych.

W 1958 r. funkcję konserwatora zabytków archeologicznych na woj. gdańskie objął mgr L.J. Łuka — kierownik Oddziału Archeologicznego Muzeum Pomorskiego w Gdańsku, pełniąc ją na ryczałcie PWRN w Gdańsku. Pod kierownictwem L.J. Łuki pracownicy placówki prowadzili liczne prace ratownicze na zagrożonych stanowiskach archeologicznych¹⁴, propagowali pradzieje regionu i ideę ochrony zabytków archeologicznych. Rozwinięto również działalność w zakresie orzecznictwa konserwatorskiego, w wyniku której objęto ochroną prawną 13 stanowisk-grodzisk, cmentarzysk kurhanowych i obiektów innego rodzaju. Nie doszły jednak, nie-

¹³ A. Kietlińska, *Otwarcie wystawy archeologicznej w Lęborku na Pomorzu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 20, 1954, z. 2, s. 204 i n.

¹⁴ Por. wykaz zbadanych obiektów w latach 1953—1963 w: A. Łuka, *Działalność...*, s. 32 i n. Do tego wykazu należy doliczyć ponadto obiekty badane przez placówkę spoza województwa gdańskiego — cmentarzysko w Węsiarach: J. Kmieciski, M. Blombergowa, K. Walenta, *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiarach, w pow. kartuskim*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 12, 1966, s. 37—122; a także grodzisko w Łęczu: J. Dąbrowski, *Badania wykopaliskowe na grodzisku Łęcze, pow. Elbląg*, „Rocznik Elbląski”, t. 1, 1961, s. 199—206; tenże, *Badania na grodzisku Łęcze, pow. Elbląg w roku 1958*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 26, 1959—1960, z. 3/4, s. 266—272.

Ryc. 2. Gdańsk. Dom Przyrodników i Brama Mariacka po odbudowie
Fig. 2. Gdańsk. The Naturalists' House and Mariacka Gate after rebuilding

stety, do skutku starania o utworzenie rezerwatów archeologicznych na cmentarzyskach kurhanowych w Siemirowicach, pow. lęborski, i w Wę-siorach, pow. kartuski. Nie udało się również zrealizować projektu utworzenia skansenu na grodzie gdańskim, o co zabiegał prof. dr K. Jażdżewski i dr L.J. Łuka¹⁵.

Okres III (1962—1972)

W 1962 r. dotychczasowy Oddział Archeologiczny Muzeum Pomorskiego w Gdańsku przekształcono w samodzielne Muzeum Archeologiczne, którego dyrektorem został dr L.J. Łuka, pełniący w dalszym ciągu funkcję konserwatora zabytków archeologicznych na woj. gdańskie (do r. 1966). W okresie tym organizacja i kierownictwo prac w omawianym zakresie spoczywały w ręku dyrektora Muzeum Archeologicznego w Gdańsku przy wydatnym udziale i współpracy całego personelu placówki. Muzeum kontynuowało i rozwijało dotychczas wypracowane metody i formy działalności¹⁶. Intensywnie rozwinęła się zwłaszcza działalność ratowniczo-wykopaliskowa, finansowana głównie z funduszy budżetu centralnego przeznaczonych na ochronę zabytków archeologicznych. Przeprowadzono między innymi szeroko zakrojone badania wykopaliskowe ratowniczo-rozwinęte na cmentarzysku kurhanowym z młodszej epoki brązu w Siemirowicach, pow. lęborski (ryc. 3), na osadzie z przełomu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Juszkowie, pow. gdański, na cmentarzysku z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Pruszczu Gd. (ryc. 4) i na zespole osadniczym z okresu wczesno- i późnolateńskiego w Klasztorze, pow. kwidzyński. Badania te będą kontynuowane. Rozpoczęto również akcję inwentaryzacji grodzisk wczesnośredniowiecznych w woj. gdańskim, w wyniku której Muzeum Archeologiczne w Gdańsku przeprowadziło badania sondażowe na grodziskach w Borzestowie i Chmielnie — pow. kartuski, w Ciepłym I—IV, Lubiszewie i Pelplinie-Maciejewie — pow. tczewski, w Grabowie Bobowskim i Pinczynie — pow. starogardzki oraz w Będargowie i Luzinie (ryc. 5) — pow. wejherowski. Na terenie

¹⁵ L.J. Łuka, *Z zagadnień opieki nad zabytkami archeologicznymi na terenie województwa gdańskiego*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, R. 4, 1961, nr 1—2, s. 152. Nie doszło również do skutku utworzenie rezerwatu na cmentarzysku kurhanowym w Piekle Dolnym — Przywidzu, w pow. gdańskim.

¹⁶ Działalność tę omawiają: A. Łuka, *Dorobek...*; taż, *Działalność...*; taż, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Gdańsku za rok 1966*, „Pomorania Antiqua”, t. 2, 1968, s. 377—389; taż, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Gdańsku w latach 1967—1968*, „Pomorania Antiqua”, t. 3, 1971, s. 533—550; J. Szwed, o. c.; J. Podgórski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Gdańsku w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w woj. gdańskim w latach 1970—1971*, „Pomorania Antiqua”, t. 5, 1974, s. 433—460.

Ryc. 3. Siemirowice, pow. Lębork. Kurhan z młodszej epoki brązu
 Fig. 3. Siemirowice, Lębork district. Barrow from the Early Bronze Age

Ryc. 4. Pruszcz Gd. Grób szkieletowy z I w. n.e.
 Fig. 4. Pruszcz Gdański. Skeleton grave from the Ist century A.D

Ryc. 5. Luzino, pow. Wejherowo. Grodzisko wczesnośredniowieczne

Fig. 5. Luzino, Wejherowo district. Ruins of an Early Mediaeval fortified settlement

powiatów prawobrzeżnych, tj. w pow. elbląskim, malborskim, sztumskim i kwidzińskim, szeroką działalność wykopaliskową rozwinęło Muzeum Zamkowe w Malborku, badając głównie obiekty wczesnośredniowieczne (ryc. 6)¹⁷. Natomiast Muzeum w Łęborku od 1968 r. prowadzi badania na grodzisku w Białogardzie, pow. łęborski, a także przeprowadziło szereg prac ratowniczych na terenie Łęborka i powiatu¹⁸.

Na obszarze Gdańska działalność badawczą prowadziła Stacja Archeologiczna IHKM PAN w Gdańsku, podejmując kilkuletnie badania wykopaliskowe na terenie twierdzy w Wisłoujściu, a także — dorywcze prace ratownicze związane z odkryciami archeologicznymi na terenie Gdańska. Po reorganizacji w 1971 r. placówka ta zmieniła nazwę na Zespół Badań Archeomagnetycznych przy Centralnym Laboratorium IHKM PAN w Gdańsku. Przy wydatnej współpracy z Instytutem Historii

¹⁷ Badania Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i Muzeum Zamkowego w Malborku na grodzisku w Węgrach, pow. Sztum (mgr B. Wiącek i mgr M. Haftka) oraz badania mgr. M. Haftki z Muzeum Zamkowego w Malborku na grodziskach wczesnośredniowiecznych w Baldramie i Podzamczu, w pow. kwidzińskim i Bielanych Wielkich, pow. Elbląg.

¹⁸ Badania mgr E. Skarbek z Muzeum w Łęborku.

› Ryc. 6. Węgry, pow. Sztum. Przekrój wału grodziska wczesnośredniowiecznego
Fig. 6. Węgry, Sztum district. Cross-section of the rampart of the ruins of an
Early Mediaeval fortified settlement

Architektury Politechniki Gdańskiej przeprowadzono również badania archeologiczno-architektoniczne w Ratuszu Głównego Miasta w Gdańsku, przy Katedrze Oliwskiej oraz na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Chmielnie, pow. kartuski (ryc. 7) — z inicjatywy i przy współpracy Muzeum Archeologicznego w Gdańsku¹⁹.

Nasileniu uległy także prace związane z wpisywaniem obiektów archeologicznych do rejestru zabytków naszego województwa. W okresie tym wydano orzeczenia konserwatorskie na ponad 230 obiektów arche-

¹⁹ Badania Pracowni Archeologicznej IHKM PAN w Gdańsku (od 1971 r. Zespołu Badań Archeomagnetycznych) przy współpracy Instytutu Historii Architektury Politechniki Gdańskiej na terenie twierdzy w Wisłoujściu w latach 1968—1970 (dr A. Zbierski), w Ratuszu Głównomiejskim w 1971—1972 r. (dr A. Zbierski), przy Katedrze Oliwskiej w 1972 r. (dr B. Lepówna) i na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Chmielnie, pow. Kartuszy, w 1971—1972 r. (dr B. Lepówna), wspólnie z Muzeum Archeologicznym w Gdańsku (dr L.J. Łuka i mgr A. Łuka).

Ryc. 7. Chmielno, pow. Kartuzy. Fragment konstrukcji kamiennej na grodzisku
wczesnośredniowiecznym

Fig. 7 Chmielno, Kartuzy district. Fragment of stone construction in the ruins
of an Early Mediaeval fortified settlement

ologicznych, w tym około 80 obiektów naziemnych — grodzisk i cmentarzysk kurhanowych. Prowadzono również z pomocą Działu Naukowo-Oświatowego Muzeum Archeologicznego w Gdańsku oraz Gdańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Archeologicznego²⁰ szeroką akcją propagującą ochronę zabytków archeologicznych, rozwijaną w różnych środowiskach województwa (ryc. 8). Miała ona na celu uświadomienie ogóło-

Ryc. 8. Gościcino, pow. Wejherowo. Pogadanka na wykopaliskach

Fig. 8. Gościcino, Wejherowo district. A chat on the site of the excavations

wi społeczeństwa znaczenia i potrzeby ochrony zabytków archeologicznych i zwiększenie liczby zgłoszeń o odkryciach tego rodzaju. Podejmowano także starania o pozyskanie opiekunów zabytków archeologicznych, działających na terenie kilku powiatów województwa.

W 1967 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki przyznało etat dla konserwatora zabytków archeologicznych na woj. gdańskie, z tym że przydzielono go nie Wydziałowi Kultury PWRN w Gdańsku, lecz Muzeum Archeologicznemu. Stanowisko st. inspektora d.s. zabytków archeologicznych objął mgr J. Szwed — adiunkt Muzeum Archeologicznego w Gdań-

²⁰ Działalność PTA w tym okresie omawia A. Szymańska, *Sprawozdanie z działalności Gdańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Archeologicznego w latach 1960—1967*, „Pomorania Antiqua”, t. 3, 1971, s. 551—561 oraz przypisy 1—3, gdzie podano literaturę dotyczącą działalności w latach 1953—1959.

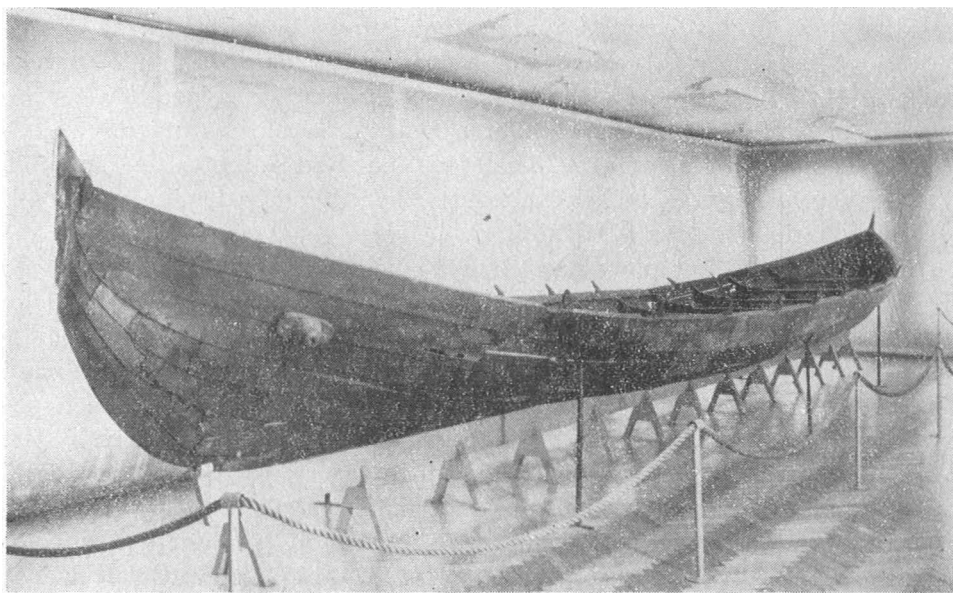
sku. W 1969 r. na mocy rozporządzenia nr 45 ministra kultury i sztuki z dn. 22 maja 1969 r. Muzeum Archeologiczne w Gdańsku przejęło część obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w zakresie ochrony zabytków archeologicznych. Faktyczne przejęcie obowiązków nastąpiło w styczniu 1970 r. W tymże roku utworzony został Dział Ochrony Zabytków Archeologicznych Muzeum Archeologicznego w Gdańsku; do tej pory sprawami tymi zajmowała się jedna osoba. Z dniem 2 XI 1970 r. funkcję inspektora d.s. zabytków archeologicznych objął mgr J. Podgórski — asystent Muzeum Archeologicznego.

Reasumując, w wyniku II wojny światowej zarówno zbiory, jak i archiwa archeologiczne, a także część budynków muzealnych uległy zniszczeniu. Największe straty poniósł przy tym największy ośrodek archeologiczny, tj. ośrodek gdański. Należało więc niemal od podstaw stworzyć podwaliny działalności archeologicznej w woj. gdańskim. Brak było zbiorów, archeologów, a także odpowiedniej bazy lokalowej i techniczno-wyposażeniowej. Nie można było również oprzeć się na dotychczasowej tradycji archeologicznej, gdyż w większości wypadków — pomijając stosunkowo nieliczne badania polskie w okresie międzywojennym — naukowcy niemieccy, działający na tym terenie, tendencyjnie wykorzystywali wyniki badań archeologicznych dla uzasadnienia roszczeń niemieckich do Pomorza Wschodniego.

Przez szereg lat powojennych województwo gdańskie znajdowało się na obszarze stanowiącym peryferie zasięgu archeologicznej służby konserwatorskiej, co — w zestawieniu z brakiem placówek archeologicznych na tym terenie — nie mogło nie odbić się ujemnie na działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w pierwszych latach powojennych. Zapoczątkowanie szerszej działalności w tym zakresie jest zasługą archeologicznego ośrodka łódzkiego, który w 1948 r. rozpoczął badania wykopaliskowe w Gdańsku i zorganizował tu pierwszą placówkę archeologiczną o charakterze naukowo-badawczym, tj. Stację Archeologiczną IHKM PAN, a także, w latach 1952—1957, sprawował nadzór w zakresie działalności konserwatorskiej.

Rozwój działalności i jej znaczne poszerzenie nastąpiły dopiero z momentem powołania Oddziału Archeologicznego Muzeum Pomorskiego w Gdańsku — placówki dysponującej odpowiednią bazą i dostateczną kadrą fachowców. Oddział ten, pod kierownictwem L.J. Łuki, przejął cały ciężar działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na terenie woj. gdańskiego, wiążąc ją ściśle z działalnością muzealną. Tradycje te kontynuuje po dziś dzień Muzeum Archeologiczne w Gdańsku. Na obszarze samego Gdańska pomocy Muzeum udzielała Stacja Archeologiczna IHKM PAN (obecnie Zespół Badań Archeomagnetycznych przy Centralnym Laboratorium IHKM PAN).

W okresie powojennym udało się w województwie gdańskim stworzyć dwa pioniry archeologiczne: naukowo-badawczy, reprezentowany przez Stację Archeologiczną (przed wojną brak było w woj. gdańskim placówki o ściśle naukowym profilu), oraz muzealno-konserwatorski, reprezentowany przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, a także działy archeologiczne w muzeach w Malborku i Lęborku. Niemal od podstaw zgromadzono liczne zbiory archeologiczne, pochodzące prawie wyłącznie z powojennych badań wykopaliskowych, prowadzonych na terenie województwa gdańskiego głównie przez tutejsze placówki archeologiczne. Zbiory te stanowią cenny materiał poznawczy dla studiów nad osadnictwem starożytnym i wczesnośredniowiecznym Pomorza Wschodniego. W Muzeum Archeologicznym w Gdańsku zgromadzono już ponad 16 tysięcy zabytków (ryc. 9). Muzeum to ma największe w Polsce zbiory za-

Ryc. 9. Gdańsk. Fragment wystawy stałej w Muzeum Archeologicznym

Fig. 9. Gdańsk. Fragment of the Permanent exhibition in the Archaeological Museum

bytków korabnictwa, popielnic twarzowych oraz zabytków bursztynowych. Ujawniono też kilkaset nowych stanowisk archeologicznych oraz przeprowadzono badania wykopaliskowe, głównie o charakterze ratowniczym, na kilkudziesięciu stanowiskach od młodszej epoki kamienia po okres późnośredniowieczny i nowożytny.

Rozwinięto ożywioną działalność naukowo-badawczą, której wyrazem jest ponad 700 publikacji naukowych i popularnonaukowych, doty-

czących Pomorza Wschodniego (w tym, około 200 prac dotyczących samego Gdańska). Rozpoczęto edycję trzech serii wydawniczych — w tym dwie wydawane przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku — w których publikowane są wyniki dotychczasowych badań wykopaliskowych, a także prace z zakresu ochrony zabytków archeologicznych.

Całą dotychczasową działalność w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na terenie województwa gdańskiego w okresie powojennym charakteryzuje to, iż osiągnięto znacznie więcej niż w istniejących warunkach można było oczekiwać. Jest to przede wszystkim zasługą prof. dr. K. Jażdżewskiego, który — wraz ze swymi współpracownikami z ośrodka łódzkiego — stworzył podwaliny archeologii gdańskiej, jak również zasługą dr. L.J. Łuki, który wraz z gronem archeologów działających na terenie woj. gdańskiego tę działalność rozwinął i poszerzył. Wspomnieć również należy o pomocy, jakiej udzieliły i udzielają nadal wojewódzkie władze partyjne i administracyjne w Gdańsku, a także o pomocy i współpracy archeologicznych placówek muzealnych i naukowych w Warszawie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie i w Gdańsku oraz lokalnych organizacji i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych.

POTRZEBY I PERSPEKTYWY W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W WOJEWÓDZTWIE GDAŃSKIM

Problemy działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych

Cele i zadania

Zabytki archeologiczne (mianem tym obejmujemy zarówno zabytki ruchome, jak i nieruchome) są dobrem kultury, toteż ich ochrona jest również elementem ochrony dóbr kultury w szerokim zakresie. Jako taką należy traktować ją równorzędnie i w kontekście zagadnień związanych z ochroną zabytków budownictwa, architektury, sztuki i innych składników dóbr kultury. Ponadto nieruchome zabytki archeologiczne — zwłaszcza naziemne — aczkolwiek stanowią wytwór działania kulturowego człowieka, są również nieodłącznym składnikiem środowiska naturalnego i występują w sąsiedztwie lub koegzystują z zabytkami przyrody. Ochronę zabytków archeologicznych powinno się więc łączyć również z ochroną tegoż środowiska i współdziałać z odpowiednimi instancjami w zakresie ochrony przyrody i środowiska naturalnego²¹.

Celem ochrony dóbr kultury — w rozumieniu ustawy o ochronie

²¹ Interesujące uwagi na ten temat przedstawił T. Kaletyn, *Ochrona przyrody — ochroną zabytków archeologicznych*, „Z otchłani wieków”, R. 38, 1972, z. 3, s. 259—261.

dóbr kultury i o muzeach z dn. 15 II 1962 r. — jest ich zachowanie, należyte utrzymanie oraz społecznie właściwe wykorzystanie i udostępnienie dla celów naukowych, dydaktycznych i wychowawczych, tak aby służyły nauce oraz popularyzacji wiedzy i sztuki, stanowiły trwałe element rozwoju kultury narodowej i były czynnym składnikiem życia współczesnego społeczeństwa socjalistycznego. Ochrona dóbr kultury polega na zabezpieczeniu ich przed zniszczeniem, uszkodzeniem, dewastacją, zaginięciem lub wywozem za granicę, na zapewnieniu im warunków trwałego zachowania, na opracowaniu dokumentacji naukowej, ewidencji i rejestracji oraz na ich konserwacji, restauracji lub odbudowie, opartych na zasadach naukowych (Dz. U. nr 10, poz. 48, art. 3 ust. 1 i 2).

W tym kontekście ochrona zabytków archeologicznych obejmuje:

1. Utrzymanie w możliwie nie zmienionym stanie substancji morfologicznej (wały, kurhany i inne nasypy naziemne) i anatomicznej (np. stratygrafia pionowa i pozioma warstw kulturowych, jam, grobów itp.) zabytków archeologicznych ruchomych i nieruchomych, aby: a) zachować zabytki dla celów naukowo-poznawczych, b) upowszechniać walory dydaktyczno-wychowawcze oraz turystyczno-krajoznawcze.

2. W wypadku zagrożenia lub niszczenia zabytku podejmowanie czynności mających na celu usunięcie lub odroczenie stanu zagrożenia, a jeśli to z różnych względów jest niemożliwe — podejmowanie doraźnych lub rozwiniętych wykopaliskowych badań ratowniczych w celu zachowania wartości naukowych i dydaktyczno-wychowawczych.

3. Upowszechnianie wartości naukowo-poznawczych i dydaktyczno-wychowawczych zabytków archeologicznych oraz uświadamianie społeczeństwu o konieczności ochrony tychże zabytków.

Przedstawione zadania w zakresie ochrony zabytków archeologicznych pozostają w sferze działalności różnych pionów: służby konserwatorskiej, sekcji archeologicznych wyższych uczelni, instytutów naukowych PAN oraz muzealnictwa. Jednakże główny ciężar działania spoczywa na archeologicznej służbie konserwatorskiej, która powinna wyznaczać i koordynować działalność poszczególnych placówek archeologicznych działających na danym terenie w zakresie ochrony zabytków archeologicznych²².

Zadania te realizowane są poprzez tzw. ochronę czynną i bierną. Ochrona czynna obejmuje:

1. Inwentaryzację zabytków nieruchomych poprzez badania zwiadow-

²² Zadania archeologicznej służby konserwatorskiej precyzuje Pismo Okólne nr 1/66 Dyrektora ZMiOZ z dn. 1 VII 1966 r.; por. również: T. Żurowski, *Archeologiczna służba konserwatorska w Polsce*, „Z otchłani wieków”, R. 23, 1957, z. 4, s. 235 i n.; tenże, *Sprawy bieżące archeologicznej służby konserwatorskiej*, „Informacje bieżące PKZ”, dz. 5—2/23, Warszawa 1971, s. 9 i n.

cze i weryfikacyjne — ustalenie możliwie dokładnej liczby i rozmieszczenia zabytków nieruchomych, określenie stanu ich zachowania, ustalenie stopnia niszczenia lub zagrożenia oraz wstępne określenie wartości naukowo-poznawczych i sporządzenie dokumentacji naukowej zabytków, przy zastosowaniu odpowiednich środków i metod badawczych. Składają się na to następujące czynności: a) przejmowanie zabytków ruchomych dla celów naukowych i dydaktyczno-wychowawczych; są to — w większości wypadków — zabytki, które — ze względu na zerwanie kontaktu ze środowiskiem, w którym występowały — utraciły w większym lub mniejszym stopniu swe wartości naukowe, zachowując jednak na ogół walory ekspozycyjne; b) prowadzenie okresowych inspekcji stanu zachowania obiektów, przejmowanie sygnałów o odkryciach i znaleziskach archeologicznych lub informacji o zagrożeniu lub niszczeniu zabytków.

2. Interwencje w wypadku niszczenia lub zagrożenia zabytków archeologicznych i zapobieganie takiemu niebezpieczeństwu poprzez przestrzeganie przed czynnościami mogącymi ujemnie wpływać na stan zachowania zabytku oraz — gdy niebezpieczeństwo to jest nieuniknione — podejmowanie doraźnych lub długotrwałych prac wykopaliskowych w celu metodycznego zbadania zabytku przez instytucje i osoby upoważnione.

3. Zabezpieczenie uzyskanego materiału źródłowego za pomocą dostępnych środków i metod, opracowanie materiału dla celów naukowo-badawczych i przechowywanie zarówno zabytków, jak i dokumentacji podejmowanych działań.

4. Poszukiwanie, rozwijanie i stosowanie coraz doskonalszych metod i form działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, opartych na zasadach naukowych, jak również stałe doskonalenie zawodowe kadry pracowników archeologicznej służby konserwatorskiej oraz archeologów prowadzących badania wykopaliskowe i opracowujących materiały zabytkowe.

5. Inicjowanie i propagowanie ochrony zabytków archeologicznych wśród społeczeństwa oraz rozwijanie sieci społecznych opiekunów zabytków archeologicznych.

6. Działalność prawno-administracyjną, w skład której wchodzi wydawanie nakazów i zakazów związanych z zapewnieniem ochrony zabytkom archeologicznym, udzielanie zezwoleń na prowadzenie badań archeologicznych, kontrola badań wykopaliskowych, prowadzenie rejestru zezwoleń na podejmowanie takich badań oraz rejestru zabytków archeologicznych, stosowanie sankcji karnych w wypadkach niszczenia zabytków lub nagradzanie osób zasłużonych na polu ochrony zabytków archeologicznych itp.

Elementem ochrony biernej jest otoczenie wszystkich zabytków archeologicznych oraz wpisywanie wytypowanych obiektów nierucho-

mych lub zbioru zabytków ruchomych (kolekcji) przedstawiających duże wartości naukowo-poznawcze do rejestru dóbr kultury (zabytków archeologicznych) województwa. Ujęcie zabytku w rejestrze nakłada bowiem na właściciela i użytkownika obiektu zabytkowego obowiązek dbania o stan zabytku. Zapewnia to również skuteczniejszą ochronę prawną.

Elementy działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych

Nakreślone wyżej zadania wchodzą, jak już wspomniałem, w zakres działania przede wszystkim archeologicznej służby konserwatorskiej. Jednakże dla ich realizacji powinny być spełnione następujące warunki ²³:

1. Oparcie działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na odpowiednich przepisach prawnych.

2. Dysponowanie właściwą strukturą organizacyjną służby konserwatorskiej na wszystkich szczeblach administracyjnych oraz zapewnienie odpowiednich środków finansowych i techniczno-wyposażeniowych, zabezpieczających sprawne działanie służby.

3. Dysponowanie aparatem wykonawczym, zapewniającym sprawne i zgodne z prawem działanie w zakresie ratownictwa terenowego, konserwacji i przechowywania zabytków ruchomych, gromadzenia dokumentacji naukowej i konserwatorskiej oraz — w zakresie prawno-administracyjnym.

4. Współdziałanie z innymi pionami archeologicznymi oraz organami administracji terenowej, jak również współpraca z szerokimi rzeszami społeczeństwa.

5. Wypracowanie autorytetu służby konserwatorskiej.

6. Przygotowanie i rozwijanie odpowiednio wykwalifikowanej kadry dla archeologicznej służby konserwatorskiej.

Spełnienie powyższych warunków stanowi podstawę sprawnej działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych. W działalności tej należy również uwzględnić takie momenty, jak powierzchnia województwa, liczba i rozmieszczenie stanowisk archeologicznych, oddziaływanie czynników zagrożenia oraz sprzyjający klimat i zrozumienie dla potrzeb ochrony zabytków archeologicznych wśród organów administracji, pracowników zakładów prowadzących roboty ziemne i wśród społeczeństwa naszego województwa.

Warunków tych nie spełnia, niestety, aktualna struktura organizacyjna archeologicznej służby konserwatorskiej w woj. gdańskim, co rów-

²³ Por. również uwagi J. Jaskanis a na ten temat w referacie w.w. pt. „Stan i potrzeby opieki nad zabytkami archeologicznymi i numizmatycznymi w Polsce”, wygłoszonym na Sesji Naukowej Walnego Zjazdu PTA w Bydgoszczy w dn. 26 V 1972 r.

niez wpływa ujemnie na system działania w zakresie ochrony zabytków archeologicznych. Rozpatrzmy pokrótce wymienione punkty.

Obowiązujące w Polsce przepisy prawne w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, aczkolwiek nie pozbawione pewnych luk, uznać można za zadowalające²⁴. Powszechne natomiast zastrzeżenia budzi aktualna struktura organizacyjna archeologicznej służby konserwatorskiej, zarówno na szczeblu ministerialnym jak i wojewódzkim²⁵. Nie jest zadaniem niniejszej pracy formułowanie postulatów odnośnie do poprawienia istniejącego stanu rzeczy w zakresie organizacji i systemu działania archeologicznej służby konserwatorskiej na szczeblu najwyższym. Niemniej jednak istniejący stan rzutuje na działalność na szczeblu wojewódzkim. Czas więc na reformy struktury i działania tej służby. Konieczność ta staje się coraz bardziej pilna.

W województwie gdańskim zadania w zakresie ochrony zabytków archeologicznych realizuje obecnie Muzeum Archeologiczne w Gdańsku — na mocy rozporządzenia nr 45 ministra kultury i sztuki z dn. 22 V 1969 r. — dysponujące jednoosobowym działem ochrony zabytków archeologicznych, działającym pod kierunkiem i nadzorem dyrekcji Muzeum. Pracownik działu — wspólnie z dyrekcją Muzeum Archeologicznego w Gdańsku — ustala plany działalności wieloletnie, roczne i kwartalne, prowadzi w głównym stopniu badania zwiadowcze i weryfikacyjne, inspekcje stanowisk, odkryć archeologicznych i prac ziemnych, a także przeprowadza doraźne i rozwinięte badania ratownicze. Ponadto dział ten realizuje zadania w zakresie orzecznictwa konserwatorskiego i całość prac natury administracyjno-prawnej oraz — w miarę możliwości — w zakresie propagandy ochrony zabytków archeologicznych. W tej ostatniej dziedzinie główny ciężar działania spada jednak na pracowników Działu Naukowo-Oświatowego i Gdański Oddział PTaIN (tj. praktycznie na pozostałych pracowników muzealnych). Mimo współpracy i pomocy pracowników Muzeum Archeologicznego w Gdańsku oraz zrozumienia i przychylności dyrekcji — realizacja zadań w zakresie ochrony zabytków archeologicznych następuje, w aktualnych warunkach, wiele trudności, tym bardziej że Muzeum ma do spełnienia szereg innych zadań. Trudności wynikają ponadto z niedostatecznej obsady personalnej Działu Ochrony Zabytków Archeologicznych, a także z faktu, iż Muzeum Archeologiczne

²⁴ Por. również na ten temat: K. Jażdżewski, *Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny*, Warszawa 1966, s. 87 i n., a także cytowany w przyp. 23 referat J. Jaskanis a i głosy w dyskusji, dotyczące nowelizacji ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach.

²⁵ Szereg krytycznych uwag na ten temat zawierał cytowany w przyp. 23 referat J. Jaskanis a; por. również T. Żurowski, *Sprawy bieżące...*, s. 18—21; M. Konopka, *Muzea i konserwatorzy zabytków archeologicznych. Teoria i praktyka*, [w:] *Ochrona zabytków archeologicznych...*, s. 18—21.

nie może prowadzić działalności administracyjno-prawnej i tak na przykład całość korespondencji o charakterze urzędowym i w zakresie orzecznictwa przechodzić musi przez kancelarię Wydziału Kultury PWRN i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, co niejednokrotnie utrudnia i opóźnia podejmowane prace. W tej sytuacji działalność Muzeum Archeologicznego w zakresie administracyjno-prawnym spada, siłą rzeczy, do funkcji opiniodawczej, bez praktycznych możliwości nadzoru i kontroli. Muzeum to dysponuje również środkami finansowymi z budżetu centralnego na ochronę zabytków archeologicznych, przydzielonymi w formie akredytywy i rozliczanymi przez księgowość Muzeum. Budżet ten nie jest jednak wystarczający i niejednokrotnie zachodzi potrzeba występowania o dodatkowe dotacje na zaspokajanie najpilniejszych potrzeb. Pozostałe placówki archeologiczne dysponują na ogół własnymi funduszami na badania wykopaliskowe bądź badania te finansowane są przez organa administracji terenowej, stowarzyszenia społeczno-kulturalne lub z innych funduszy.

Praca w zakresie ratownictwa archeologicznego jest rozłożona na wszystkie placówki archeologiczne działające na terenie woj. gdańskiego, tj. na Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Zespół Badań Archeomagnetycznych przy Centralnym Laboratorium IHKM PAN w Gdańsku i działy archeologiczne muzeów w Malborku i Łęborku. Charakter i profil badawczy wymienionych placówek nie zawsze koresponduje jednak z aktualnymi potrzebami w zakresie ratownictwa archeologicznego, stąd główny ciężar prowadzenia badań ratowniczych, zarówno doraźnych jak i rozwiniętych, spada przede wszystkim na Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, dysponujące największą kadrą archeologów oraz środkami finansowymi na prowadzenie tego rodzaju badań. Ogrom potrzeb w tym zakresie coraz wyraźniej przerasta jednak możliwości tegoż muzeum, zwłaszcza w wypadkach konieczności prowadzenia badań ratowniczych na dużą skalę, wymagających szybkiej koncentracji personelu fachowego, sprzętu oraz środków finansowych.

Naszkicowane zagadnienia postaram się jeszcze rozwinąć szerzej. Ogólnie można stwierdzić, że obecny stan nie odpowiada aktualnym i perspektywicznym potrzebom w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w woj. gdańskim. Brak zorganizowanej służby konserwatorskiej, dysponującej koniecznymi atrybutami i odpowiednim autorytetem z racji wykonywanych funkcji urzędowych oraz brak przeszkolonych w tym zakresie pracowników — to mankamenty wpływające ujemnie na działalność w omawianym zakresie.

Czynniki zagrożenia

Jest to bardzo ważny element, który musi być brany pod uwagę

przy ochronie zabytków archeologicznych. Rzutuje on na kierunki tej działalności w szerokim zakresie i uzasadnia tę ochronę. Nie mamy w tej chwili pełnych danych, na podstawie których można określić liczebny udział poszczególnych czynników zagrożenia dla zabytków archeologicznych w woj. gdańskim, jednakże opracowanie takiego wykazu byłoby przydatne nie tylko dla celów statystycznych, ale także i dla planowania działalności.

Czynniki wpływające ujemnie na stan i zachowanie zabytków archeologicznych można podzielić ogólnie na: przyrodnicze i wynikające z działalności człowieka. Wśród czynników naturalnych wyróżnić można przede wszystkim warunki klimatyczne (wiatry, opady atmosferyczne) i działalność rzek. Wpływ wiatrów najwyraźniej zaznacza się na stanowiących wydmowych, powodując przesuwanie się wydm, zmiany ich kształtu, a w następstwie — przemieszczanie się ruchomych materiałów zabytkowych, odsłanianie ich lub ponowne zasypywanie piaskiem. W wypadku województwa gdańskiego dotyczy to zwłaszcza rejonów nadmorskich (okolice Łeby, Jastrzębiej Góry, Półwysep Helski, Mierzeja Wiślana), w mniejszym zakresie — terenów śródlądowych (okolice jez. Wdzydze). Opady atmosferyczne powodują często erozję gleby oraz stopniowe obniżanie się wierzchołków wzniesień na skutek spływu mas ziemi wraz z wodą po stokach — w efekcie następuje zmniejszenie warstwy ziemi pokrywającej zabytki lub też całkowite ich odsłonięcie, co z kolei naraża zabytki na działanie innych czynników zagrożenia. Wreszcie niebezpieczna jest również erozja rzeczna, spowodowana częstymi zmianami koryta nie uregulowanych rzek. Doprowadza ona niekiedy do podmywania obiektów zabytkowych położonych nad ich brzegami. Ze zjawiskiem tym mamy do czynienia w wypadku grodziska wczesnośredniowiecznego w Janiszewie, pow. tczewski, położonym nad Wierzycą (ryc. 10). Również około 50% powierzchni grodziska Ciepłe IV, pow. tczewski, uległo zniszczeniu wskutek podmycia wysokiego brzegu przez nurt Wisły. W takiej sytuacji jedynym możliwym zabezpieczeniem jest przeprowadzenie prac polegających na umocnieniu brzegu koryta i odsunięciu nurtu rzeki na bezpieczną odległość oraz zabezpieczenie stoków grodziska poprzez obsadzenie odpowiednimi roślinami, wzmacniającymi spoistość mas ziemnych. Dotyczy to również grodzisk w Sopocie i Garczynie, w pow. kościerskim.

Wreszcie czynnikiem przyrodniczym jest klimat, decydujący o sezonowości prac wykopaliskowych, utrudniający, a nawet uniemożliwiający prowadzenie badań poza okresem letnim. Duży stopień nawilgocenia gleby wiosną lub późną jesienią powoduje tzw. rozlasowanie się gliny, co wręcz utrudnia wydobywanie na przykład popielnic z grobów skrzynkowych w stanie nie uszkodzonym. Ze zjawiskiem tym spotykamy się często w toku doraźnych badań ratowniczych prowadzonych w wymie-

Ryc. 10. Janiszewo, pow. Tczew. Grodzisko wczesnośredniowieczne nad Wierzycą
 Fig. 10. Janiszewo, Tczew district. Ruins of an Early Mediaeval fortified settlement
 on the River Wierzyca

nionych porach roku. Ponieważ tego rodzaju prace musimy prowadzić również w niekorzystnych warunkach atmosferycznych, należy podjąć działania w celu częściowego przynajmniej wyeliminowania ich wpływu poprzez odpowiednie zabezpieczenie personelu ekip ratowniczych, sprzętu i wydobytych materiałów zabytkowych. Mam tu na myśli nie tylko wyposażenie w odpowiednią odzież ochronną, ale również zastosowanie specjalnie skonstruowanych namiotów, rozstawianych nad wykopem, ogrzewaczy i innego sprzętu tego rodzaju.

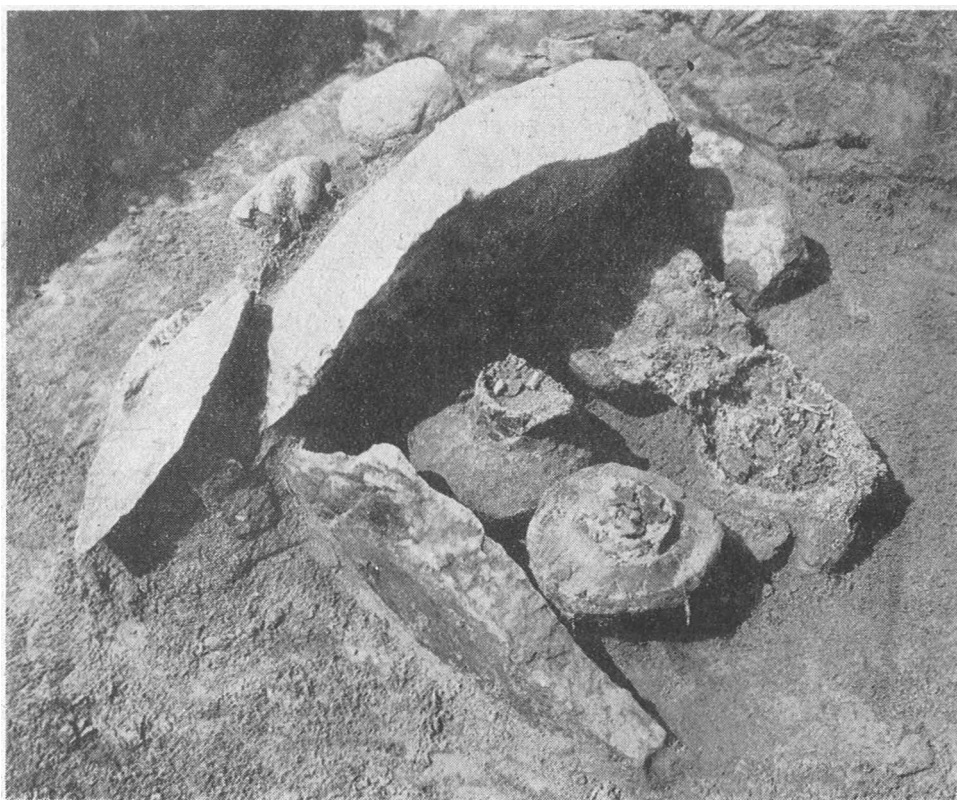
Oprócz wymienionych czynników przyrodniczych zewnętrznych występują także czynniki fizyko-chemiczne, wpływające na zabytki ruchome znajdujące się jeszcze w pierwotnym złożu lub już po wydobyciu z ziemi²⁶.

Najgroźniejszym jednak i najbardziej powszechnym rodzajem zagrożenia dla zabytków archeologicznych jest działalność ludzka, związana z różnymi formami gospodarki, a także wynikająca z nieświadomości

²⁶ Por. również K. J a ż d ż e w s k i, o.c., s. 16—19.

lub złośliwości. Nie dysponujemy również i w tym wypadku danymi liczbowymi, lecz z dotychczasowej praktyki wynika, iż najgroźniejszą w skutkach jest działalność związana z industrializacją i urbanizacją województwa. Budowa nowych zakładów przemysłowych lub rozbudowa istniejących pociąga za sobą zajmowanie terenów o dużych przestrzeniach i dokonywanie na nich rozległych prac ziemnych. W ten sposób uleg mogą zniszczeniu całe zespoły osadnicze, składające się z szeregu osad, cmentarzysk i urządzeń produkcyjnych, a nie tylko pojedyncze zabytki nieruchome. Zagrożenie to dotyczy przede wszystkim obiektów płaskich. Wobec konieczności tego rodzaju inwestycji jedyną drogą działania jest całkowite zbadanie obiektu (lub obiektów) położonego na obszarze inwestycji. Podobna w skutkach jest budowa nowych osiedli mieszkaniowych, lokowanych — w myśl przepisów — na gorszych glebach, na których prawdopodobieństwo występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego jest największe. Z potrzebami budownictwa związana jest również eksploatacja piasku i żwiru. Ponieważ osadnictwo w pradziejach lokowało się głównie na glebach lekkich, piaszczystych — wszelkiego rodzaju żwirownie zakładane w wielu wypadkach na miejscu dawnych osad lub cmentarzysk niszczą je w znacznym stopniu (np. w Juszkowie, pow. gdański, w Pruszczu Gdańskim, w Nowince, pow. elbląski) lub całkowicie (np. grodzisko w Lipuszu, w pow. kościerskim). Szczególnie trudna pod tym względem sytuacja zaistniała na Żuławach, gdzie każde, nieznaczne nawet wzniesienie kryje w sobie pozostałości najczęściej wielokulturowych obiektów archeologicznych. Miejsca te użytkowane są jako żwirownie przez ludność okoliczną lub lokalne przedsiębiorstwa. Wydawanie zakazów eksploatacji niewiele tu pomaga, gdyż z braku dostatecznej liczby miejsc nadających się do wydobywania tego surowca zakazy te nie są przestrzegane lub nawet po zmianie miejsca eksploatacji okazuje się, że w nowej żwirowni również natrafiono na osadę lub cmentarzysko. Specyfiką Żuław są obiekty wielokulturowe, wielozasowe, będące wynikiem ciągłego osiedlania się ludzi na niewielu nadających się do zasiedlenia miejscach suchych i wznoszących się ponad otaczający teren. Z taką sytuacją spotykamy się np. w Lubieszewie, pow. nowodworski („Diabla Góra”), w Kaczynosie („Dębia Góra”) i w Kończewicach („Lisia Góra”) w pow. malborskim. Obiekty te wymagają z tych względów żmudnych i czasochłonnych badań wykopaliskowych. Jeśli zaś nie zostaną przebadane całkowicie, prędzej czy później paść mogą ofiarą eksploatacji żwiru. Piaskownie Żuław są wyraźnym przykładem pozornej kolizji interesu społecznego w dziedzinie gospodarki (konieczność uzyskiwania surowca na potrzeby różnego rodzaju) z interesem (również społecznym) ochrony zabytków archeologicznych. Zresztą przykładów takich można przytoczyć wiele.

Mniej groźna w skutkach, ponieważ nie doprowadza w krótkim czasie do całkowitego zniszczenia zabytku, jest orka. Zagrożenie to występuje jednak powszechnie. Zastosowanie głębokiej orki traktorowej w wyniku mechanizacji rolnictwa doprowadza do stopniowej niwelacji wzniesień i niszczenia dotąd jeszcze nie naruszonych grobów lub warstw kulturowych. Zagrożenie to coraz ostrzej daje znać o sobie. Szczególnie wyraźnie widać to na przykładzie cmentarzysk z wczesnej epoki żelaza w Chmielonku, pow. kartuski, w Malarach, pow. kościerski, w Kokoszkowych, pow. starogardzki (ryc. 11), i na wielu innych stano-

Ryc. 11. Kokoszkowy, pow. Starogard Gd. Grób skrzynkowy zniszczony przez orkę
Fig. 11. Kokoszkowy, Starogard Gdański district. Chest grave damaged during ploughing

wiskach, gdzie co roku odkrywane są groby. W wypadku obiektów płaskich jedynym wyjściem jest przeprowadzenie rozwiniętych badań ratowniczych! O ile jest to stosunkowo proste w odniesieniu do cmentarzysk, o tyle z osadami otwartymi — ze względu na większą czasochłonność badań, spowodowaną specyfiką i dużymi rozmiarami zabytku —

sprawa przedstawia się o wiele gorzej. W ten sposób ulega zniszczeniu również wiele grodzisk, które — z racji swej morfologii i wartości naukowo-poznawczych — muszą pozostać w stanie nie zmienionym. Jedynym wyjściem z tej sytuacji jest wyłączenie wszystkich grodzisk spod gospodarki rolnej, co jest zamierzeniem nader trudnym i kosztownym, a w wypadku obiektów płaskich — wręcz niemożliwym do zrealizowania.

Zagrożeniem innego rodzaju jest zalesianie obiektów archeologicznych, zwłaszcza tych, które są położone na nieużytkach, co w najlepszym wypadku uniemożliwia przeprowadzenie badań wykopaliskowych na okres kilkudziesięciu lat, przy czym orka leśna i korzenie rosnących drzew również wpływają ujemnie na stan obiektu. Groźniejsze w skutkach jest karczowanie wyrębów leśnych, ponieważ głębokie wykroty mogą doprowadzić do niszczenia grobów i układów warstw kulturowych. Ponadto duże zalesienie w woj. gdańskim, wynoszące około 24% ogólnej powierzchni województwa (głównie w powiatach: starogardzkim, kościerskim, wejherowskim, lęborskim, puckim i kartuskim), poważnie ogranicza możliwości prowadzenia badań zwiadowczych i rzutuje na stopień rozeznania terenu województwa pod względem liczby i rozmieszczenia stanowisk archeologicznych.

Wreszcie należy mieć na uwadze działalność ludzką, w wyniku której dochodzi do zniszczenia zabytków archeologicznych. Niejednokrotnie spotykamy się z wypadkami niszczenia, wynikającymi z nieświadomości bądź nieznamomości wartości zabytków archeologicznych i sposobów postępowania w wypadku odkrycia znaleziska, ale jednocześnie mamy liczne przykłady celowego niszczenia zabytków archeologicznych lub zatajania odkrycia, wynikające ze złośliwości lub z obawy przed ewentualnymi kłopotami, wiążącymi się z koniecznością wstrzymania lub opóźnienia prowadzonych robót. Dotyczy to nie tylko rolników, ale także pracowników (a nawet kadry kierowniczej) przedsiębiorstw prowadzących prace ziemne. Niestety, najczęściej dowiadujemy się o tym post factum, wtedy gdy jest już za późno na podjęcie określonych kroków.

Coraz większe zagrożenie narasta również ze strony tzw. poszukiwaczy skarbów oraz — przede wszystkim — ze strony kolekcjonerów²⁷. Zwłaszcza zbieracze numizmatów są bardzo operatywni i — dysponując wymiernym argumentem — przechwytyują monety znajdujące się w prywatnym posiadaniu lub uprzedzają archeologów w wypadkach odkryć gromadnych monet. Najprawdopodobniej to jest właśnie powodem zadziwiająco małego dopływu monet lub gromadnych znalezisk numizma-

²⁷ Por. również Z. Rajewski, *Zagadnienia kolekcjonowania zabytków archeologicznych*, [w:] *Ochrona zabytków archeologicznych...*, t. 1, s. 15–30.

tów do muzeów województwa gdańskiego w okresie powojennym. Kolekcjonerstwo doprowadza nieraz do drastycznych przypadków kradzieży cenniejszych okazów z ekspozycji muzealnych. Coraz częściej występuje zjawisko zbierania nie tylko numizmatów, ale również naczyń glinianych lub ich ułamków, zabytków krzemiennych, kamiennych, metalowych itp. i to zarówno przez osoby prywatne, jak i przez szkoły. Zwracanie uwagi wyłącznie na sam przedmiot lub jego wymierną wartość powoduje pomijanie przez zbieraczy całokształtu spraw związanych z wartością naukową zabytku i warunkami jego odkrycia. Ponadto chęć powiększania kolekcji doprowadza nieraz do poszukiwań na własną rękę, w tym również do prowadzenia „wykopalisk” sposobem rabunkowym, a w efekcie — do niszczenia zabytków. W obliczu tego zagrożenia — a znamy szereg takich wypadków z terenu województwa gdańskiego — archeologiczna służba konserwatorska pozostaje nieraz zupełnie bezradna²⁸.

Główne kierunki działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w województwie gdańskim

Rozpatrując potrzeby działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w naszym województwie należy mieć na uwadze następujące względy:

- powierzchnię województwa, liczbę, rozmieszczenie oraz stan obiektów archeologicznych, a także stopień i perspektywę rozwoju przemysłowo-gospodarczego województwa — jako momenty działania planowego w zakresie ochrony zabytków archeologicznych²⁹;

- właściwą strukturę organizacyjną archeologicznej służby konserwatorskiej i wypracowany system działania w zakresie: a) prawno-administracyjnym, b) wykonawstwa prac terenowych, c) przygotowania metodyczno-naukowego;

- społeczny klimat i zaangażowanie społeczeństwa w szerokim zakresie do współpracy na polu ochrony zabytków archeologicznych.

W zależności od tego za główne kierunki działania w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w woj. gdańskim uznać należy:

- inwentaryzację i ochronę prawną zabytków archeologicznych,
- organizację ratownictwa archeologicznego,

²⁸ Szczególnie wyraźnie występuje to w wypadku numizmatów. Zresztą wzrost znaczenia kolekcjonerów numizmatów doprowadził w efekcie do zmiany nazwy Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Por. również na ten temat wypowiedź doc. dr. B. Suchodolskiego w dyskusji nad cytowanym w przyp. 23 referatem J. Jaskanisa.

²⁹ Na ten temat por. interesujące uwagi A. Gałuszki, *Podstawy planowania ratownictwa zabytków archeologicznych*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 27, 1961, z. 1, s. 105—110.

- organizację właściwej struktury i systemu działania archeologicznej służby konserwatorskiej,
- działalność propagandowo-upowszechnieniową i współpracę w zakresie ochrony zabytków archeologicznych.

Inwentaryzacja i ochrona prawna zabytków

Zaistnienie wspomnianych czynników stanowi z jednej strony niebezpieczeństwo dla zabytków archeologicznych, lecz z drugiej strony powoduje w większości wypadków ich odkrycie. Toteż odkrywanie zabytków archeologicznych następuje zwykle w momencie zaistnienia zagrożenia. Obiekt znany — to obiekt z reguły zniszczony. Jednakże stopień zniszczenia może być różny. Element przypadkowości w archeologii odgrywa i będzie nadal odgrywał dużą rolę, jednak można — i należy — podjąć działania, aby mankamenty te w możliwie dużym stopniu zredukować. Pierwszym warunkiem będzie możliwie wczesne rozpoznanie obiektu i stanu jego zachowania. Należy również szukać nowych, jak i udoskonalać aktualne metody wykrywania zabytków jeszcze nie naruszonych, na przykład za pomocą wierceń, sondaży itp.

Dla planowej działalności konieczne jest posiadanie możliwie pełnego obrazu stanowisk archeologicznych, ich liczby, rozmieszczenia, stanu zachowania i wartości naukowo-poznawczych. Jest to zresztą przydatne nie tylko dla celów konserwatorskich, ale i dla badań naukowych. Dla uzyskania takiego obrazu należy prowadzić badania zwiadowcze. W tego rodzaju poszukiwaniach trzeba uwzględnić szereg czynników, takich jak gleby, ukształtowanie terenu, sieć wodna, zalesienie itp., jako wpływ warunków terenowych na lokowanie się osadnictwa w pradziejach. W wyniku badań należy określić tereny o znacznej liczbie stanowisk archeologicznych, co jest związane z intensywnym osadnictwem pradziejowym, oraz wytyczyć tereny o znacznym stopniu zagrożenia wskutek przede wszystkim industrializacji i urbanizacji województwa.

Już teraz można wstępnie wyróżnić w województwie gdańskim tereny o intensywnym osadnictwie w pradziejach i... obecnie. Przykładem takiego obszaru jest pradolina Łeby i Redy oraz pas niziny pomiędzy wzgórzami morenowymi a Bałtykiem (zwłaszcza na odcinku Wejherowo—Gdańsk bardzo intensywnie rozwija się przemysł i budownictwo mieszkaniowe), następnie — rejon Pruszcza Gdańskiego i krawędź wyżyny na lewym brzegu Wisły (szczególnie na odcinku Pruszcz—Tczew i Gniew—Opalenie). Natomiast we wschodniej części województwa terenem takim jest stosunkowo wąski pas krawędzi wyżyny na prawym brzegu Wisły i Nogatu oraz krawędź Wysoczyzny Elbląskiej. Poza wymienionymi obszarami na uwagę zasługują doliny pozostałych rzek woj. gdańskiego (aczkolwiek rozwój przemysłu i budownictwa jest tu znacznie mniej intensywny) oraz mikro-

regiony związane z aktualnymi lub projektowanymi budowlami zakładów przemysłowych. Tereny te muszą być przedmiotem szczególnej uwagi archeologicznej służby konserwatorskiej i mieć priorytet w planowaniu działalności ratowniczej w naszym województwie. Niemniej jednak pod tym kątem należy rozpatrzyć też cały obszar woj. gdańskiego, aby w porę wykryć tereny o znacznym zagęszczeniu zabytków, zagrożone w związku z rozwojem budownictwa i przemysłu.

Do prowadzenia badań zwiadowczych prócz archeologów wciągnąć można również społecznych opiekunów zabytków i osoby interesujące się archeologią; oczywiście poszukiwania te muszą być prowadzone według wskazówek i pod nadzorem fachowców. Mimo szeroko zakrojonych badań zwiadowczych nigdy nie będziemy w stanie odkryć i uchronić wszystkich obiektów archeologicznych istniejących obiektywnie na terenie województwa, choć liczba ich stale się zmniejsza. Część z nich już dawno uległa zniszczeniu, a część jest trudna do wykrycia — lub czasowo nieuchwytna — np. na terenach zalesionych. Trudno również od razu przesądzić o wartości naukowej obiektu, którą możemy w pełni stwierdzić dopiero po całkowitym lub przynajmniej częściowym zbadaniu znaleziska poprzez badania wykopaliskowe. Często dzieje się tak, że natrafiamy na powierzchni ziemi na nikłe jedynie ślady osadnictwa, np. na kilka ułamków ceramicznych. Nie przesądza to braku znaczniejszego osadnictwa na danym terenie, gdyż obiekt może w ogóle nie być naruszony lub tylko w minimalnym stopniu. Niektórych kategorii zabytków, np. cmentarzysk grobów szkieletowych, w ogóle nie potrafimy wykryć w toku badań zwiadowczych. Stąd też, choć brzmi to paradoksalnie, dzięki niszczeniu obiektów dowiadujemy się nieraz o ich istnieniu.

Uzyskanie możliwie pełnego obrazu stanowisk archeologicznych i znajomość planów perspektywicznych w zakresie planowania przestrzennego są — jak już wspomniałem — podstawą planowania w zakresie ochrony zabytków archeologicznych. Umożliwia to, choć nie eliminuje całkowicie, pewne obniżenie elementu przypadkowości. W dążeniu do pełnej inwentaryzacji należy również prowadzić szeroko zakrojoną weryfikację stanowisk znanych z literatury archeologicznej. Wprawdzie w czasie wojny przepadło całe archiwum byłego Gaumuseum für Vorgeschichte w Gdańsku, jednakże zachowały się w znacznej części archiwa muzeów łęborskiego i kwidzyńskiego (z notatkami dotyczącymi powiatów: kwidzyńskiego i sztumskiego). Dane te nie zostały dotąd w pełni wyzyskane. Jest to oczywiście praca żmudna i czasochłonna, jednak przynosząca dość znaczne efekty. Przykładem może być przeprowadzona w 1972 r. weryfikacja na terenie wsi Czarnówko, w pow. łęborskim, gdzie udało się zlokalizować w terenie wszystkie wymienione w archiwum przez Stielowa stanowiska archeologiczne. W akcji tej należy również wykorzystywać pla-

ny katastralne w zasobach archiwalnych powiatowych biur geodezji, jak również wywiady z ludnością autochtoniczną. Co do wywiadów, to możliwości nasze uległy znacznemu ograniczeniu ze względu na to, iż wielu autochtonów mogących udzielić informacji już powymierało bądź też wyjechało z kraju.

Obiekty wyselekcjonowane, przedstawiające dużą wartość naukowo-poznawczą, wpisywane są do rejestru dóbr kultury województwa gdańskiego zgodnie z odpowiednimi przepisami obowiązującymi w tym zakresie. Według stanu z 31 XII 1972 r., w rejestrze tym figurowało 250 zabytków archeologicznych. W liczbie tej zawartych jest 105 obiektów naziemnych, tj. 80 grodzisk, 20 cmentarzysk kurhanowych i 5 obiektów naziemnych innego rodzaju. Przegląd zabytków w obrębie poszczególnych powiatów wykazuje dużą rozpiętość liczebną. Przodują tu powiaty: wejherowski (37 zabytków), kartuski (33), kościerski i tczewski (po 32), gdański (26) przy minimalnej liczbie obiektów w powiatach: lęborskim (9), puckim (6), malborskim (4), nowodworskim (1) i w Trójmieście (2). Nie wynika to (z wyjątkiem może terenu Żuław) z braku zabytków przedstawiających odpowiednie walory, a jedynie jest odbiciem zasięgu działania Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Niekorzystnie przedstawia się sytuacja na terenie powiatu malborskiego i lęborskiego, gdzie przecież znajdują się muzea zatrudniające archeologów. W związku z tym nasuwa się konieczność zwiększenia aktywności działających tam archeologów, przede wszystkim w zakresie zgłaszania propozycji wpisania do rejestru zabytków zasługujących na to ze względu na wartości naukowe. Ponadto należy zwrócić większą niż dotychczas uwagę na powiat pucki, który nie został jeszcze w pełni rozpoznany, a także na powiaty prawobrzeżne woj. gdańskiego.

Brak jest jeszcze pełnego rozeznania co do liczby stanowisk archeologicznych na terenie województwa. Szacunkowo przyjmuje się, iż wynosi ona około 2 tysiące (na obszarze około 11 000 km²), przy czym prawdopodobnie jest to liczba zaniżona. Dlatego też pierwszoplanowym zadaniem jest aktualizacja kartoteki konserwatorskiej. Dotychczas rejestracja taka prowadzona była jedynie przez archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

Wprawdzie większość grodzisk województwa została już zinwentaryzowana i wpisana do rejestru zabytków, jednakże w dalszym ciągu nie została zakończona inwentaryzacja cmentarzysk kurhanowych. Prowadzenie tej akcji utrudnia znacznie fakt, iż obiekty te położone są w większości w lasach, a znajdujące się na terenach uprawnych uległy na ogół całkowitemu zniszczeniu. Dobitym przykładem są tu Mściszewice — wieś w powiecie kartuskim, w rejonie której jeszcze w początkach

XX w. notowano setki kurhanów³⁰. Obecnie uległy one prawie całkowitej zagładzie. Podobny los spotkał wielkie cmentarzysko na pograniczu wsi: Przywidz, Dolne Piekło i Górne Piekło, w pow. gdańskim, które w 1946 roku zostało prawie zupełnie zniszczone wskutek wydobywania kamieni do budowy drogi³¹. Inwentaryzacja cmentarzysk kurhanowych wymaga znacznego przyspieszenia, ponieważ są to obiekty naziemne, które przede wszystkim należy wpisywać do rejestru dóbr kultury, a ponadto narażone są w znacznym stopniu na zniszczenie. Akcję tę należy prowadzić przy ścisłym współdziałaniu ze służbą leśną, jako że cmentarzyska te występują przeważnie na terenach leśnych, zwłaszcza w powiatach: lęborskim, kartuskim, kościerskim, a częściowo — w wejherowskim.

Znakomitą większość zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków woj. gdańskiego stanowią obiekty pradziejowe. Jednakże pewna ich część przypada już na czasy późnego średniowiecza i nowożytnie (przy czym chronologia ta nie jest zupełnie pewna). W tym wypadku działalność w zakresie ochrony zabytków archeologicznych wykracza już, co zachodzi coraz częściej, poza ramy prahistorii, a dotyczy historii, historii budownictwa i architektury. Pojawiają się ostatnio głosy, iż należy wpisywać do rejestru zabytków również takie obiekty, jak nieruchome urządzenia produkcyjne oraz pozostałości militarne (okopy, stanowiska ogniowe itp.) z obu wojen światowych i starsze³². Propozycja ta na pewno godna jest rozpatrzenia, i to w szerszym gronie, z udziałem nie tylko archeologów. Nie uważam jednak za konieczne, aby tego rodzaju obiekty figurowały właśnie w rejestrze zabytków archeologicznych. W wypadku województwa gdańskiego należałoby pod tym kątem rozpatrzyć wszelkiego rodzaju umocnienia ziemne fortyfikacji Gdańska (które figurują w rejestrze zabytków budownictwa i architektury) oraz szaniec ziemne, prawdopodobnie z czasów wojen szwedzkich, na terenie powiatu sztumskiego, pozostałości walk obronnych z września 1939 r. i walk o wyzwolenie Pomorza, toczonych przez Armię Radziecką i Wojsko Polskie w lutym i marcu 1945 r. Ponadto trzeba by uwzględnić różnego rodzaju urządzenia produkcyjne (piece garncarskie, piece do wytopu szkła, pozostałości hut itp.), znajdujące się zwłaszcza na wyżynnych obszarach województwa.

Ratownictwo archeologiczne

Ratownictwo archeologiczne jest jedną z głównych form działalności

³⁰ Por. ryc. 18 w „Amtlicher Bericht” d. WPM w Gdańsku za 1901 r., Gdańsk 1902.

³¹ J. Kmiecinski, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Piekle Dolnym, pow. Gdańsk*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 20, 1954, z. 1, s. 80.

³² S. Skibiński, *Chrońmy zabytki nowożytne*, „Z otchłani wieków”, R. 37, 1971, z. 2, s. 114—116.

w zakresie ochrony zabytków archeologicznych. Jest też formą najczęściej stosowaną w praktyce. W zakres ratownictwa archeologicznego wchodzi: inspekcje dokonanych w terenie odkryć archeologicznych, inspekcje stanu obiektów i prac ziemnych wszelkiego rodzaju oraz przeprowadzanie doraźnych, w koniecznych wypadkach, wykopaliskowych akcji ratowniczych, jak również badania ratowniczo-rozwinęte w wypadku zagrożenia części lub całości obiektu archeologicznego³³.

Inspekcje odkryć i znalezisk archeologicznych prowadzone są w województwie gdańskim wskutek informacji i zgłoszeń, przekazywanych przez społeczeństwo lub też przez placówki archeologiczne. Sprawą nader istotną jest reagowanie na każdą otrzymaną wiadomość, ponieważ każdy sygnał może dowodzić odkrycia znacznej wagi bądź zaistnienia stanu zagrożenia dla obiektu archeologicznego. Toteż należy reagować sprawnie i szybko, jak również powiadamiać informatora o wynikach podjętych działań. Nie dość szybka reakcja na informacje prowadzi bowiem do zniszczenia znalezisk, a także zniechęca osoby zgłaszające odkrycia. W Dziale Ochrony Zabytków Archeologicznych Muzeum Archeologicznego w Gdańsku prowadzony jest rejestr odkryć zgłaszanych przez społeczeństwo. Notowane są w nim informacje dotyczące warunków i rodzaju odkrycia, adres informatora, a także podjęte w następstwie zgłoszenia działania. Zgłaszający otrzymują pisemne podziękowania, niekiedy również zdjęcia przekazanych zabytków, wycinki z prasy ze wzmiankami o odkryciu z wymienieniem nazwiska ofiarodawcy lub informatora. Forma ta zasługuje jak najbardziej na kontynuację. Niemniej, ze względu na szczupłą obsadę działu, jest bardzo absorbująca. Dla uzyskania pełnego obrazu zgłaszanych odkryć archeologicznych należy w większym niż dotąd stopniu domagać się danych o odkryciach archeologicznych przekazywanych działom archeologicznym muzeów w Malborku i Łęborku, ponieważ dotąd brak pełnego rozeznania w tym zakresie.

Oględziny odkrycia są najczęściej dopiero wstępnym stadium działania. Obejmują one zlokalizowanie miejsca odkrycia, zebranie możliwie pełnych danych o warunkach znalezienia oraz ocenę zaistniałej sytuacji. Następną czynnością jest zabezpieczenie znaleziska lub przejście wydobytych już zabytków ruchomych w celu przekazania właściwym placówkom archeologicznym i przeprowadzenia zabiegów konserwacyjnych. Częstość oględziny znaleziska łączy się z przeprowadzeniem natychmiastowej, doraźnej akcji ratowniczo-wykopaliskowej — toteż wyruszając w

³³ W porównaniu z A. Gałuszką, o.c., s. 105 i n. z ratownictwa zabytków w terenie wyłączam badania powierzchniowo-weryfikacyjne, aczkolwiek w pewnych wypadkach również i one przeradzają się w doraźne, a nawet długotrwałe badania ratownicze w następstwie stwierdzenia zagrożenia i konieczności podjęcia natychmiastowych działań zabezpieczających.

teren na sygnał odkrycia, należy być na tę ewentualność przygotowanym i zabierać z sobą odpowiedni sprzęt i wyposażenie. Efektem końcowym inspekcji jest bądź podjęcie odpowiednich działań administracyjnych, w formie na przykład wstrzymania prac ziemnych, bądź też przeprowadzenie ratowniczych badań wykopaliskowych. W wypadku województwa gdańskiego większość badań ratowniczych doraźnych dotyczy zgłoszonych odkryć grobów skrzynkowych lub obwarowanych z wczesnej epoki żelaza. Wynika to nie tylko z dużej liczby cmentarzysk tego rodzaju, ale również dużą rolę odgrywa tu rzucająca się w oczy nawet laikowi i działająca na wyobraźnię forma grobu.

Z kolei inspekcje stanowisk archeologicznych dotyczą obiektów już znanych, figurujących w ewidencji archeologicznej. Inspekcje te polegają głównie na sprawdzeniu stanu zabytku i zebraniu informacji dotyczących ewentualnego zagrożenia. Ze względu na znaczną liczbę stanowisk archeologicznych, wymagających okresowego przeprowadzania tego rodzaju inspekcji — przede wszystkim dotyczy to obiektów archeologicznych figurujących w rejestrze zabytków — wskazane jest, aby do współpracy wciągnąć społecznych opiekunów zabytków, miłośników i sympatyków archeologii spośród nauczycielstwa, przewodników turystycznych, turystów. Tych ostatnich do powiadamiania o stanie zwiedzanych zabytków archeologicznych zobowiązuje regulamin odznaki „Trzech Z”, zdobywanej za zwiedzanie zabytków woj. gdańskiego.

Również musi być stale prowadzona inwigilacja robót ziemnych na budowach obiektów przemysłowych, mieszkaniowych, melioracyjnych oraz wszelkich innych, nawet o niewielkim rozmiarze — w porozumieniu z inwestorami i wykonawcami robót — w celu możliwie wczesnego wykrywania zabytków archeologicznych i ich zabezpieczania.

Przedstawione zadania przekraczają aktualne możliwości archeologicznej służby konserwatorskiej województwa gdańskiego. Koniecznością staje się utworzenie wydzielonej komórki, przeznaczonej wyłącznie do prowadzenia wymienionych form działalności, zorganizowanej na wzór Pogotowia Archeologicznego w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie³⁴, ponieważ w parze z propagowaniem ochrony zabytków archeologicznych i spodziewanym odzewem ze strony społeczeństwa muszą iść działania zapewniające wykonawstwo prac w zakresie wymienionych form ratownictwa.

Prowadzenie rozwiniętych akcji ratowniczych — a stopień zaangażowania sił, środków oraz czas trwania i zakres badań może być różny — jest często, i niestety zbyt często jeszcze, jedynym środkiem uratowania przynajmniej naukowej przydatności obiektu archeologicznego, za-

³⁴ Z. Rajewski, *Pogotowie archeologiczne*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 37, 1972, z. 2, s. 103—114.

grożonego przez różne czynniki, których nie można uniknąć przy zastosowaniu innych metod i działań. Do prowadzenia rozwiniętych badań wykopaliskowych nie należy jednak — co niejednokrotnie podkreślano — angażować archeologicznej służby konserwatorskiej. Badania tego rodzaju powinny być natomiast prowadzone przez instytuty naukowe, katedry archeologii, muzea i inne placówki archeologiczne. W tym wypadku zadaniem służby konserwatorskiej powinna być koordynacja i nadzór nad działalnością wykopaliskowo-badawczą pozostałych pionów archeologicznych, reprezentowanych na terenie województwa, by łączyć tę działalność z potrzebami ochrony zabytków archeologicznych. Wiąże się z tym uznanie priorytetu badań wykopaliskowych, nawet podjętych przez placówki naukowe w ramach realizowania programów naukowych, obiektów archeologicznych, których zagrożenie jest największe. Z drugiej strony należy podejmować badania wykopaliskowe wyprzedzające — przyczyniające się do rozwiązania określonych problemów naukowych — w okolicznościach sprzyjających, np. gdy pewien obszar miasta nie jest jeszcze zabudowany.

W istniejących warunkach prowadzenie rozwiniętych badań ratowniczych na terenie woj. gdańskiego spada właściwie na Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, jako największą placówkę archeologiczną w naszym województwie, która ponadto łączy działalność oświatowo-naukową z działalnością w zakresie ochrony zabytków archeologicznych. Pozostałe placówki archeologiczne, tj. Zespół Badań Archeomagnetycznych w Gdańsku i — w mniejszym stopniu — Muzeum Zamkowe w Malborku i Muzeum w Lęborku — prowadzą badania wykopaliskowe głównie pod kątem potrzeb naukowo-badawczych, co nie zawsze odpowiada aktualnym potrzebom ratownictwa archeologicznego. Lista potrzeb w tym zakresie, tj. zestawienie obiektów archeologicznych, wymagających częściowego lub całkowitego przebadania ze względu na wysoki stopień zniszczenia lub zagrożenia, przekracza znacznie możliwości Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i pozostałych placówek w zakresie prowadzenia prac wykopaliskowych ratowniczo-rozwiniętych. Toteż sprawą nader istotną jest utworzenie placówki prowadzącej tego rodzaju badania na zlecenie Konserwatora Zabytków Archeologicznych lub — przynajmniej w początkowym okresie — korzystanie z usług istniejących już w innych ośrodkach Pracowni Archeologicznych PP PKZ. Należy również szerzej wiązać plany wykopaliskowe archeologicznych placówek województwa z potrzebami ratownictwa archeologicznego, co z pewnością będzie również z pożytkiem dla działalności naukowej.

Jak wiadomo, badania wykopaliskowe niszczą w istocie badany obiekt (lecz nie same zabytki ruchome). Należy więc nie tylko metodycznie rozkopywać stanowiska, lecz również wykonywać odpowiednią dokumen-

tację, aby stworzyć źródło zastępcze za obiekt „zniszczony” badaniami. Dokumentacja ta odtwarza wiernie najistotniejsze cechy zabytku oraz rejestruje przebieg prac wykopaliskowych. Wykonanie odpowiedniej dokumentacji jest warunkiem naukowej przydatności uzyskiwanych materiałów zabytkowych. Wierność dokumentacji zależy od kwalifikacji osób prowadzących badania, zastosowanych metod badawczych i metod sporządzania dokumentacji — na co ma wpływ charakter badań, czas i tempo prac oraz użycie odpowiedniego sprzętu i wyposażenia. Należy więc nie tylko zapewnić stały dopływ wysoko kwalifikowanych kadr archeologów, ale również ciągle podnosić kwalifikacje pracowników zatrudnionych w badaniach wykopaliskowych, a także wypracowywać i doskonalić metody badań, zwłaszcza ratowniczych. Istotne jest również wyposażenie placówek archeologicznych w odpowiedni sprzęt do prowadzenia badań ratowniczych, wykonywanych z reguły w trudnych warunkach terenowych i badawczych.

Z zagadnieniem ratownictwa wiąże się również sprawa środków finansowych na prowadzenie badań wykopaliskowych oraz sprawa zatrudniania robotników fizycznych. Na ratownicze badania wykopaliskowe przydzielane są środki z budżetu centralnego, jednakże — w wypadku województwa gdańskiego — kwoty te nie są wystarczające, co już podkreśliłem w innym miejscu. Stąd wynika konieczność zwracania się o dodatkowe dotacje, uzyskiwane również z budżetu centralnego. Wiele trudności następuje wyegzekwowanie kwot od inwestorów. Wprawdzie przewiduje to ustawa z 15 II 1962 r. (art. 27, ust. 4), jednakże w dalszym ciągu brak przepisów wykonawczych, toteż w praktyce możliwości uzyskiwania środków na badania archeologiczne są znikome, zwłaszcza w wypadkach mniejszych inwestycji lub realizacji robót poprzez czyny społeczne. Natomiast jeśli chodzi o dotacje rad narodowych, to dotychczasowe wysiłki w tej mierze nie przyniosły spodziewanych rezultatów. Prezydium rad narodowych niechętnie odnosi się do naszych próśb o finansowanie badań wykopaliskowych ze swych — i tak szczupłych — budżetów. Były co prawda wyjątki: PPRN w Kwidzynie przez kilka lat łożyło na prace archeologiczne w Klasztorze, a PPRN w Pruszcze Gdańskim przyznało, niewielką zresztą, dotację na badania cmentarzyska kultury oksywieckiej; również PPRN w Kościerzynie finansowało badania na grodzisku w Junkrowych. Są to jednak rzadkie wypadki. Niemniej należy w dalszym ciągu ponawiać starania o uzyskiwanie środków finansowych na badania ratownicze z budżetów terenowych.

Osobnym problemem jest w województwie gdańskim sprawa stawek wynagrodzenia pracowników fizycznych zatrudnianych na wykopaliskach. Dotychczas obowiązujące stawki (zwykle 8 zł za 1 godzinę pracy) nie mogą konkurować z tymi, które na przykład oferują rolnicy za pracę

przy żniwach czy wykopkach. W dodatku badania ratownicze prowadzi się zwykle w trudnych warunkach terenowych i klimatycznych. Ponadto w województwie gdańskim — przy znacznej przewadze ludności miejskiej, wynoszącej 2/3 ogółu mieszkańców województwa — istnieje znaczny deficyt rąk do pracy, zaznaczający się szczególnie ostro na terenach powiatów odzyskanych po wojnie, tj. w lęborskim, elbląskim, malborskim, kwidzińskim, sztumskim i nowodworskim, przy czym sytuacja pod tym względem na terenie pozostałych powiatów wciąż się pogarsza. W rezultacie placówki archeologiczne mają znaczne trudności z naborem robotników fizycznych. W praktyce liczyć można tylko na młodzież szkolną i studentów (ale tylko w okresie wakacji), rencistów i, częściowo, gospodynie domowe. Wyjście z tej sytuacji widzę w zatrudnianiu na wykopaliskach zorganizowanych grup młodzieży. Należy organizować obozy archeologiczne, mające na celu udział w badaniach wykopaliskowych, w porozumieniu ze szkołami lub kołami ZHP i ZSMW. Udział w takim obozie umożliwia połączenie pracy zarobkowej (za uzyskane pieniądze można później zorganizować wycieczkę, kupić potrzebny sprzęt itp.) z interesującą lekcją pogładową o archeologii i potrzebie chronienia zabytków archeologicznych. Korzyści wypływające z takich obozów wykopaliskowych byłyby obopólne. Przykładem jest tu Liceum Ekonomiczne w Starogardzie Gdańskim, które od 1972 r. organizuje wspólnie z Muzeum Archeologicznym pobyt na wykopaliskach, w trakcie których — bądź w czynnie społecznym, bądź za wynagrodzeniem — młodzież uczestniczy czynnie w badaniach archeologicznych lub penetruje wyznaczone tereny w poszukiwaniu reliktyw najdawniejszej przeszłości.

Rekonstrukcja i konserwacja zabytków

Końcowym etapem badań wykopaliskowych jest niekiedy rekonstrukcja zbadanych obiektów. Dotyczy to zwłaszcza kurhanów jako zabytków trwałych, naziemnych, wrosniętych już w krajobraz. W województwie gdańskim zrekonstruowane zostały kurhany i kręgi kamienne na cmentarzysku w Węsiarach, w pow. kartuskim (ryc. 12). Obecnie rekonstruuje się na bieżąco kurhany na cmentarzysku w Siemirowicach, w pow. lęborskim. Jednakże odtworzenie obiektów nie załatwia wszystkiego, gdyż zabytek — nawet zrekonstruowany — pozostawiony samemu sobie bądź ulega dewastacji, bądź porasta samosiejką, krzewami i chwastami. Stąd należy w dalszym ciągu dbać o odpowiedni wygląd zabytku i jego najbliższego otoczenia, co jest wdzięcznym zadaniem dla właściciela zabytku i opiekuna społecznego.

Również tereny wykopalisk na obiektach płaskich przedstawiają nie — nie z winy archeologów — krajobraz łąki księżycowej. Szczególnie dotyczy to zabytków położonych w miejscach eksploatacji żwiru. Można

Ryc. 12. Węsiory, pow. Kartuszy. Zrekonstruowane kurhany i kręgi kamienne
 Fig. 12. Węsiory, Kartuszy district. Reconstructed barrows and stone circles

i należy zadbać o odpowiednią oprawę dla takich miejsc, nawet w wypadku całkowitego przebadania obiektu. Poza odpowiednim oznakowaniem zabytku należy również starać się o uporządkowanie, a nawet upiększenie najbliższego otoczenia³⁵. Zagadnienie to można włączyć do lokalnych programów estetyzacji miast i wsi. Ponadto należy zabezpieczać niektóre kategorie zabytków, a zwłaszcza grodziska, poprzez obsadzanie stoków odpowiednimi gatunkami traw i krzewów w celu zabezpieczenia przed erozją i jej ujemnymi skutkami; nadaje to również zabytkowi odpowiednią oprawę. Zagadnienie estetyzacji zabytków archeologicznych nie było dotąd w województwie gdańskim doceniane. Warto jednak zwrócić na ten aspekt uwagę w związku z ogólnym dążeniem do porządkowania miast i wsi oraz rozwojem ruchu turystycznego.

Zabytki ruchome, wydobyte w wyniku wykopalisk lub uzyskane inną drogą, muszą być poddawane odpowiednim działaniom zabezpieczającym. Niestety, dotąd brak jest w województwie gdańskim pracowni konserwacji zabytków archeologicznych. W Muzeum Archeologicznym w Gdańsku istnieje jedynie pracownia rekonstrukcji ceramiki. Zabiegi konserwacyjne przeprowadzane są głównie w muzeach w Łodzi i w Pozna-

³⁵ *Tamże*, s. 113.

niu. Stanu tego w aspekcie aktualnych i perspektywicznych potrzeb nie można uznać za prawidłowy. W związku z tym sprawą pilną jest jak najszybsze utworzenie projektowanej pracowni konserwacji metali i drewna w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku, wyposażenie jej w odpowiedni sprzęt i obsadzenie specjalistami w tej dziedzinie. Pracownia ta przeprowadzałaby również konserwację zabytków archeologicznych będących w posiadaniu muzeów regionalnych.

Niekorzystnie na ogół przedstawia się sprawa pomieszczeń na składowanie zbiorów archeologicznych. Na tym odcinku muzealnictwo woj. gdańskiego boryka się z dużymi trudnościami. Dotychczasowe magazyny Muzeum Archeologicznego w Gdańsku już obecnie wykorzystane są całkowicie. Sytuacja pod tym względem będzie pogarszać się z roku na rok ze względu na ciągły dopływ zbiorów. Problemu tego nie załatwi rozpoczęta już rozbudowa siedziby Muzeum, ponieważ w odbudowywanych kamieniczkach nie przewidziano pomieszczeń magazynowych. Sprawę tę można częściowo rozwiązać poprzez adaptację na magazyny niektórych pomieszczeń w Bramie Mariackiej, zajmowanych obecnie przez inne pracownie lub osoby prywatne. Należy jednak rozpatrzyć i inne możliwości ulokowania zbiorów. W stosunkowo dobrej sytuacji znajdują się zbiory archeologiczne w Muzeum Zamkowym w Malborku oraz — w najbliższej perspektywie, po odbudowie gmachu — w Muzeum w Elblągu. Najgorzej pod tym względem przedstawia się sytuacja w Muzeum w Łęborku, gdzie warunki lokalowe są w ogóle fatalne. Muzeum to dysponuje zaledwie kilkoma salami na piętrze budynku mieszkalnego, co uniemożliwia rozbudowę nie tylko magazynów, które praktycznie nie istnieją, ale także — powiększenie ekspozycji, pracowni i zaplecza muzealnego.

Organizacja archeologicznej służby konserwatorskiej

Jednym z istotnych elementów działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w woj. gdańskim jest odpowiednie zorganizowanie służby konserwatorskiej, ukierunkowanie merytoryczne i zabezpieczenie działalności w zakresie prawn-administracyjnym, kadrowym, finansowym i wyposażenia naukowo-technicznego. Archeologiczna służba konserwatorska dźwiga bowiem główny ciężar działalności w omawianej dziedzinie i od tej służby zależy przede wszystkim stan ochrony zabytków archeologicznych w woj. gdańskim. Tymczasem sytuacja pod tym względem układała się przez długi okres niekorzystnie, a stan obecny również nie zapewnia prawidłowej działalności na przyszłość. Aż do r. 1967 województwo gdańskie nie dysponowało etatem dla tzw. konserwatora zabytków archeologicznych. W chwili obecnej zadania w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w województwie realizuje Muzeum Arche-

ologiczne w Gdańsku, które utworzyło Dział Ochrony Zabytków Archeologicznych z obsadą jednoosobową. Dział ten podlega bezpośrednio dyrekcji Muzeum i — z drugiej strony — Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w Gdańsku. Ten stan rzeczy — o czym wspomniałem już na innym miejscu — nie stwarza warunków dla zapewnienia prawidłowej działalności, przede wszystkim w zakresie prawn-administracyjnym. Nawet przeniesienie etatu konserwatora do Wojewódzkiej Rady Narodowej nie poprawi sytuacji, gdyż do realizacji stale rosnących zadań potrzebny jest nie jeden archeolog, lecz kilkuosobowy zespół.

Dla prawidłowego ustawienia tej działalności widzę konieczność utworzenia odpowiedniego zespołu w ramach Urzędu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku — dysponującego dużą samodzielnością działania z racji specyfiki zabytków archeologicznych i metod badawczych. W skład zespołu powinno wchodzić kilka osób (4—5). Do obowiązków kierownika zespołu (konserwatora zabytków archeologicznych) należałoby: 1. planowanie perspektywiczne działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na terenie woj. gdańskiego, przygotowywanie planów wieloletnich i rocznych; 2. planowanie wewnętrznej działalności zespołu i nadzór nad nią; 3. przejęcie części obowiązków i uprawnień Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w zakresie zabytków archeologicznych; 4. realizacja zaleceń nadrzędnych organów służby konserwatorskiej i administracyjnych oraz utrzymywanie kontaktu i ścisłej współpracy z organami administracji terenowej, placówkami archeologicznymi, towarzystwami społeczno-kulturalnymi (w rodzaju: Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego, Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Towarzystwa Przyjaciół Gdańska, Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego) i społecznymi w celu koordynacji działalności w zakresie ochrony zabytków archeologicznych na terenie województwa.

Do zadań pozostałych pracowników zespołu należałoby: 1. koordynacja i nadzór nad działalnością terenową i ratowniczą: a) prowadzenie rejestru odkryć archeologicznych, weryfikacja zgłoszeń, inspekcja stanowisk archeologicznych i badań wykopaliskowych, b) planowanie i inicjowanie badań zwiadowczych, ratowniczych, przy współpracy z Komisjami Planowania Gospodarczego, nadzorowanie działalności i zlecanie zadań podległym placówkom ratownictwa terenowego (Pracownia Archeologiczna PP PKZ, Pogotowie Wykopaliskowe), koordynacja badań innych placówek archeologicznych w zakresie ratownictwa, c) działalność interwencyjna w wypadku zagrożenia i niszczenia zabytków archeologicznych; 2. przejmowanie i gromadzenie dokumentacji prowadzonych na terenie województwa badań wykopaliskowych i działalności konserwatorskiej oraz zlecanie wykonywania dokumentacji zabytków; prowadzenie karto-

teki stanowisk archeologicznych, archiwum i biblioteki zespołu; prowadzenie rejestru zabytków archeologicznych i zbioru dokumentów rejestru; zbieranie i kompletowanie danych do wydania decyzji konserwatorskich; 3. inicjowanie, planowanie, koordynacja i nadzór nad działalnością propagandową i upowszechnieniową w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, prowadzoną przez służbę konserwatorską, inne placówki archeologiczne (głównie muzealne), organizacje społeczno-kulturalne, oraz ukierunkowywanie i nadzór nad działalnością społecznych opiekunów zabytków archeologicznych; 4. prowadzenie spraw biurowych i finansowych zespołu.

Kierownikiem zespołu powinna być osoba dysponująca wieloletnią praktyką zawodową, doskonałą znajomością terenu działania oraz zagadnień prawno-administracyjno-finansowych, a także ciesząca się autorytetem. Doświadczenie zawodowe, znajomość terenu działania oraz — rzecz niebagatelna — odpowiednia kondycja fizyczna wymagane są również w stosunku do pozostałych pracowników zespołu (dotyczy to osób prowadzących działalność terenową). Działalność pracowników archeologicznej służby konserwatorskiej wymaga ogromnej, rzetelnej pracy, nierzadko — poświęcenia. Ogranicza to niekiedy możliwości prowadzenia intensywnej działalności naukowo-badawczej. Ten mankament powinien być zrekompensowany odpowiednim wynagrodzeniem i — z drugiej strony — możliwością szkolenia i stałego doskonalenia kwalifikacji zawodowych. Istotną sprawą, a jednocześnie najtrudniejszą do zrealizowania, jest skupienie w jednym gronie i w jednym miejscu działalności administracyjno-prawnej, prowadzenia i nadzorowania terenowych prac ratowniczych oraz gromadzenia dokumentacji konserwatorskiej. Na przeszkodzie stoją zwykle trudności lokalowe i przepisy, zabraniające na przykład powiększania etatów rad narodowych, co spowodowało przekazywanie etatów konserwatorów do muzeów archeologicznych. Problem ten wymaga szybkiego rozwiązania, gdyż archeologiczna służba konserwatorska nie może działać jednoosobowo. Można również rozważyć wariant ulokowania pracownika zajmującego się gromadzeniem i przechowywaniem dokumentacji zabytków archeologicznych i działalnością konserwatorską w istniejącym Biurze Badań i Dokumentacji Zabytków w Gdańsku, podporządkowanego jednak merytorycznie i służbowo Konserwatorowi Zabytków Archeologicznych. Naturalnie nie od razu można będzie realizować proponowaną organizację archeologicznej służby konserwatorskiej. Można jednak rozłożyć realizację na etapy, w miarę uzyskiwanych środków. W pierwszym etapie należałoby rozbudować istniejący Dział Ochrony Zabytków Archeologicznych Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, na bazie którego można przygotowywać kadrę fachowców, jak również uzyskać konieczne doświadczenie.

Do zabezpieczenia działalności interwencyjnej w terenie należy utworzyć komórkę działającą na zasadzie pogotowia wykopaliskowego. Zadaniem pogotowia powinno być natychmiastowe reagowanie na każdy sygnał o odkryciu archeologicznym i sprawdzanie informacji w terenie oraz zabezpieczanie znaleziska i przeprowadzanie doraźnych badań ratowniczych. Ponadto komórka ta powinna dokonywać inspekcji obiektów zabytkowych, a także — podczas pobytu w terenie — zbierać informacje o odkryciach archeologicznych, weryfikować stanowiska archeologiczne znane z literatury i prowadzić — w miarę możliwości — badania zwiadowcze. W celu szybkiego i sprawnego działania w skład pogotowia powinno wchodzić 1—2 archeologów (z umiejętnością rysowania i fotografowania) oraz 1—2 pracowników technicznych. Pogotowie powinno dysponować samochodem terenowym wraz z kierowcą, co jest podstawowym warunkiem szybkiego i sprawnego działania. Przy takiej organizacji ekipa archeologiczna docierać by mogła na miejsce odkrycia nie w kilka dni, jak to najczęściej odbywa się obecnie, lecz już w kilka godzin po zgłoszeniu. Pogotowie powinno również dysponować wydzielonym sprzętem wykopaliskowym i wyposażeniem, koniecznym — w razie potrzeby — do przeprowadzania doraźnych badań ratowniczych i sporządzania dokumentacji badań. Ze względów organizacyjnych wskazane byłoby, aby pogotowie działało bezpośrednio przy Urzędzie Konserwatora Zabytków Archeologicznych, co jednakże nastrocza trudności z ulokowaniem ludzi i sprzętu. Toteż, przynajmniej w okresie początkowym, komórkę tę powinno utworzyć Muzeum Archeologiczne w Gdańsku na zasadach proponowanych przez prof. dr. Z. Rajewskiego ³⁶.

W razie konieczności prowadzenia badań ratowniczych rozwiniętych akcje te należałoby zlecać poszczególnym placówkom archeologicznym, działającym na terenie województwa — lub poza nim — zgodnie z ich umiejscowieniem i profilem badawczym. Środki na przeprowadzenie takich badań należy czerpać z budżetu centralnego na ochronę zabytków archeologicznych bądź — jeśli to możliwe — z kredytów instytucji badawczych terenowych władz administracyjnych lub stowarzyszeń regionalnych. Coraz częściej się zdarza, że badania ratownicze trzeba prowadzić na stosunkowo dużym terenie i w stosunkowo krótkim czasie. Mam tu na myśli konieczność penetracji archeologicznej terenów większych i średnich inwestycji (np. budowa elektrowni szczytowo-pompowej w Kołkowie-Czymanowie, elektrowni pod Żarnowcem i pod Opaleniem, zakładów celulozowo-papierniczych w Rozpędzinach pod Kwidzy-

³⁶ Por. na ten temat: T.R. Żurowski, *Rola społeczeństwa w ochronie zabytków*, [w:] *Polskie Towarzystwo Archeologiczne społeczeństwu*, Wrocław 1970, s. 141; A. Hunicz, *Ginące pomniki przeszłości*, „Z otchłani wieków”, R. 38, 1972, z. 1, s. 54—56.

nem i in.) i na miejskich placach budów. Podjęcie tego rodzaju badań przekracza możliwości każdej istniejącej obecnie placówki muzealnej w województwie. Nawet przy zabezpieczeniu odpowiednich funduszy przez inwestora, lub z innych kredytów, konieczność użycia wieloosobowego personelu archeologicznego, odpowiedniego sprzętu wykopaliskowego (w tym zmechanizowanego) itp. spowodowałaby dezorganizację działalności tych placówek, nastawionych na działalność naukowo-oświatową. Do prowadzenia tego rodzaju badań zakrojonych na dużą skalę, a także badań ośrodków miejskich i budowli wczesno- i późnośredniowiecznych — co nie zawsze leży w możliwościach i charakterze istniejących aktualnie w woj. gdańskim placówek archeologicznych — celowe jest utworzenie przy istniejącym w Gdańsku Oddziale PP Pracowni Konserwacji Zabytków — pracowni archeologicznej, podobnie jak ma to już miejsce w innych, większych ośrodkach archeologicznych w Polsce.

Pracownia ta na zlecenie Konserwatora Zabytków Archeologicznych prowadziłaby szeroko zakrojone badania wykopaliskowe na obiektach lub zespołach obiektów archeologicznych, którym grozi zagłada ze względu na planowane inwestycje. Niestety, wraz z rozwojem gospodarczym kraju i województwa coraz więcej zabytków archeologicznych narażonych jest na całkowite zniszczenie. Użyteczność społeczno-gospodarcza takich inwestycji jest bezsporna. W takich przypadkach zabytki archeologiczne należy ratować poprzez całkowite zbadanie i sporządzenie możliwie wiernej i obiektywnej dokumentacji badań. Nie można przeprowadzać konfrontacji: wielka budowa czy np. cmentarzysko. Istnieje natomiast problem sprawnego przeprowadzenia badań ratowniczych, wykopaliskowych i uwzględnianie przez inwestorów potrzeby finansowania tychże badań. Ponadto w pracach takich istnieje konieczność zmechanizowania wykopalisk poprzez zastosowanie lekkiego i średniego sprzętu do prac ziemnych, a zwłaszcza do tak czasochłonnej czynności, jaką jest usuwanie warstwy humusowej. Mechanizacja badań wykopaliskowych możliwa jest w aktualnych warunkach jedynie w ramach specjalistycznego przedsiębiorstwa, jakim są pracownie archeologiczne PP PKZ. Powołanie w Gdańsku pracowni umożliwiłoby również wykonywanie takich prac, jak rekonstrukcja zabytków czy porządkowanie terenów rezerwatów archeologicznych (choć tę ostatnią czynność można wykonywać również w ramach czynów społecznych młodzieży szkolnej i harcerskiej). Ponadto, z konserwatorskiego punktu widzenia, jak również potrzeb badawczych historii, historii budownictwa i archeologii, konieczne jest — póki nie będzie za późno, zanim nie zostaną całkowicie zabudowane jeszcze wolne przestrzenie kryjące wczesne fazy rozwoju ośrodków miejskich — przeprowadzenie badań w Gdańsku, Elblągu, Malborku, Kwidzynie, Sztumie, Tczewie, Pelplinie, Starogardzie Gdańskim, Skarszewach, Lęborku, Pucku

i w innych dawnych ośrodkach miejskich w województwie, legitymujących się wczesną metryką. Utworzenie placówek do prowadzenia doraźnych i rozwiniętych badań ratowniczych znakomicie powinno usprawnić działalność w zakresie ratownictwa archeologicznego. Pozwoliłoby też usunąć dotychczasowe dysproporcje w tym zakresie pomiędzy ochroną zabytków archeologicznych a ochroną zabytków budownictwa i sztuki w województwie gdańskim. Proponowany projekt struktury organizacyjnej archeologicznej służby konserwatorskiej w województwie z pewnością nie jest jeszcze doskonały, jednakże uwzględnia on ewentualność zwiększenia zakresu działania w perspektywie lat. W ewentualnej reorganizacji archeologicznej służby konserwatorskiej należy jeszcze krytycznie rozpatrzyć tę propozycję i uzupełnić ją wynikami uzyskiwanych doświadczeń.

Na marginesie tych uwag wspomnę jeszcze o kwestii nie wiążącej się bezpośrednio z omawianą problematyką, jednakże rzutującą na rozwój badań archeologicznych w województwie. Sprawą tą jest rozwój archeologicznych placówek badawczych. Na terenie woj. gdańskiego istnieje jedno archeologiczne muzeum okręgowe — Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (zatrudniające 9 archeologów), jedna placówka naukowa — Zespół Badań Archeomagnetycznych przy Centralnym Laboratorium IHKM PAN w Gdańsku (2 archeologów); ponadto Muzeum w Łęborku zatrudnia na etacie kierownika 1 archeologa, a w Muzeum Zamkowym w Malborku znajduje się dział archeologiczny (2 archeologów). Poza tym istnieją wystawy lub zbiory archeologiczne w muzeach regionalnych, nie zatrudniających archeologów: w Muzeum Kaszubskim w Kartuzach, w Muzeum w Elblągu — z perspektywą utworzenia działu archeologicznego i zatrudnienia archeologa — oraz w Muzeum w Kwidzynie, podporządkowanym obecnie Muzeum Zamkowemu w Malborku. Istnieje również nie ustalona ilość zbiorów archeologicznych w tzw. izbach regionalnych oraz w kolekcjach prywatnych. Sprawa ta wymaga zresztą osobnego uporządkowania i rejestracji takich zbiorów oraz sporządzenia ich dokumentacji.

Wymienione placówki archeologiczne dysponują już znacznym doświadczeniem w dziedzinie oświatowo-muzealnej i naukowo-badawczej, należy jednak zapewnić im warunki umożliwiające dalszy rozwój działalności. Odczuwa się też brak w Gdańsku placówki archeologicznej o ściśle naukowo-badawczym charakterze; przekształcenie bowiem dawnej Pracowni Archeologicznej IHKM PAN w obecny Zespół Archeomagnetyczny pociągnęło za sobą zmianę profilu badawczego. Można również rozpatrzyć projekt utworzenia placówki dydaktyczno-naukowej przy Uniwersytecie Gdańskim (niekoniecznie z naborem studentów). Nie są to nowe propozycje — wysuwano je już od dawna — jednakże utworzenie w Gdańsku silnego ośrodka naukowego do badań archeologicznych na Pomorzu

Wschodnim umożliwiłoby korzystanie z dorobku metodycznego i metodologicznego również na potrzeby ochrony zabytków archeologicznych. W województwie gdańskim odczuwa się dotąd brak publikacji związanych z ochroną zabytków archeologicznych, zarówno w ujęciu naukowym jak i popularnym. Również cztery pierwsze tomy periodyku „Pomorania Antiqua” nie poświęcają miejsca tym zagadnieniom. Rzutuje to z pewnością na działalność w zakresie ochrony zabytków archeologicznych w województwie. Stąd wynika postulat utworzenia w „Pomorania Antiqua” osobnego działu poświęconego omawianym zagadnieniom.

Propaganda i upowszechnianie

Działalność propagandowo-upowszechnieniowa w zakresie ochrony zabytków archeologicznych uwarunkowana jest w znacznym stopniu nastawieniem społeczeństwa do omawianych spraw. Ten społeczny klimat wynika z ogólnego poziomu kulturalnego społeczeństwa i stopnia zaspokojenia elementarnych potrzeb, a także ze stabilności mieszkańców województwa i związku emocjonalnego ze sprawami regionu. Im mniej sprzyjający jest klimat, tym działalność propagandowo-upowszechnieniowa musi być intensywniej prowadzona, ponadto musi być skierowana na możliwie szerokie kręgi społeczeństwa.

W województwie gdańskim stopień zainteresowania mieszkańców zagadnieniami archeologii i ochrony zabytków archeologicznych jest różny w poszczególnych środowiskach i subregionach. Wynika to między innymi z tego, że ludność osiadła na tych terenach jest ludnością w znacznej części napływową i stąd mniejsze zainteresowanie przeszłością regionu. Zaznacza się to zwłaszcza wśród starszej generacji osiedleńców, która kultuwyje wspomnienia i tradycje związane z rejonami kraju, z których pochodzi³⁷. Zjawisko to występuje w o wiele mniejszym stopniu wśród młodszego pokolenia, które zdążyło się już „zakorzenie”. Wśród młodzieży zanikają również podziały na ludność miejscową, na tych z „Kongresówki”, „zza Buga” itp. Widoczne jest również u młodzieży zainteresowanie przeszłością, teraźniejszością i przyszłością regionu, który zamieszkuje.

Daje się odczuć również brak większych tradycji humanistycznych w województwie gdańskim, wynikający z niewielkiej liczby placówek naukowych o tym charakterze (Uniwersytet Gdański powołany został dopiero w 1970 r.) oraz z różnych kolei losu, jakie przechodziła ta część Pomorza. Mam tu na myśli oderwanie przez długie okresy od kraju i wciągnięcie w orbitę ekonomiczno-kulturalną prusko-niemiecką, powodujące w przeszłości dławienie lub skrzętne przemilczanie albo przeina-

³⁷ Por. E. Kuszevska, *Jak Muzeum Archeologiczne w Gdańsku krzewi wiedzę o pradziejach*, „Z otchłani wieków”, R. 31, 1965, z. 2, s. 112 i n.

czanie wszelkich związków łączących Pomorze Wschodnie — w tym i tereny dzisiejszego województwa gdańskiego — z Polską lub ze Słowiańszczyzną, również w zakresie prahistorii.

Na stosunek społeczeństwa województwa do zabytków archeologicznych rzutuje również powojenny rozwój gospodarczy Wybrzeża, zwłaszcza przemysłu okrętowego, i priorytet spraw ekonomiczno-gospodarczych przy stosunkowo niższym — mimo niewątpliwych osiągnięć i na tym polu — traktowaniu zagadnień z dziedziny kultury.

Wszystkie te elementy — a są one warte osobnych badań socjologicznych, które byłyby pomocne w ukierunkowywaniu działalności propagandowej w zakresie ochrony zabytków archeologicznych — wpłynęły w efekcie na stosunkowo słabe zainteresowanie społeczeństwa sprawami archeologii i ochrony zabytków archeologicznych. Mimo wieloletniej akcji propagandowej, prowadzonej przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, jest jeszcze wiele do zrobienia na tym polu. Korzystnie prezentuje się tu powiat kartuski, częściowo kościerski i wejherowski, gdzie zainteresowanie omawianymi sprawami jest stosunkowo największe w województwie.

Działalność propagandowa w zakresie ochrony zabytków archeologicznych jest elementem propagandy archeologii w ogóle. Ma ona na celu budzenie zainteresowania zabytkami archeologicznymi, zapoznawanie się z różnymi kategoriami tych zabytków, ich znaczeniem dla poznawania dziejów i uświadamianiem potrzeby ich ochrony. Działalność ta ma charakter profilaktyczny, gdyż możliwie wczesne ujawnienie zabytku i znajomość zasad postępowania w takim wypadku stwarzają możliwość zabezpieczenia go przed ujemnym wpływem różnorodnych czynników. Stąd też należy budzić to zainteresowanie przede wszystkim u osób, które z racji wykonywanej pracy najczęściej mogą stykać się z odkryciami archeologicznymi. Gwarancją roztoczenia pełnej ochrony nad zabytkami archeologicznymi jest zaangażowanie do tej akcji nie tylko służby konserwatorskiej, lecz również społeczeństwa województwa gdańskiego — organizacji i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, nauczycielstwa, młodzieży szkolnej, pracowników budownictwa, elektryfikacji, melioracji, leśnictwa, rolników itd. Bez ścisłej współpracy ze społeczeństwem nie ma mowy o tym, aby szczupłe grono archeologów mogło na przykład kontrolować wszelkie prace ziemne. Mimo penetracji terenu przez archeologów większość odkryć dokonywana jest przez osoby nie będące fachowcami w tej dziedzinie. Jest to zjawisko całkowicie zrozumiałe. Manakamentem jest jednak to, iż nie zawsze wieści o odkryciach docierają do archeologów. Stąd nie posiadamy pełnej rejestracji znalezisk, a zestawienie odkryć dokonywanych przez archeologów i zgłoszeń społeczeństwa wykazuje przewagę tych pierwszych.

Z popularyzacją zabytków archeologicznych wiąże się również wykorzystanie niektórych obiektów w formie rezerwatów i skansenów. Można tu wymienić cmentarzyska kurhanowe w Siemirowicach i Węsiorach, niektóre grodziska oraz przede wszystkim projekt utworzenia skansenu na terenie grodu gdańskiego. Istotnym posunięciem jest także włączenie obiektów archeologicznych w sieć szlaków turystycznych, odpowiednie ich oznakowanie (ryc. 13) i spopularyzowanie poprzez prze-

Ryc. 13. Węsiory, pow. Kartuszy. Tablica informacyjna na cmentarzysku

Fig. 13. Węsiory, Kartuszy district. Information board in the cemetery

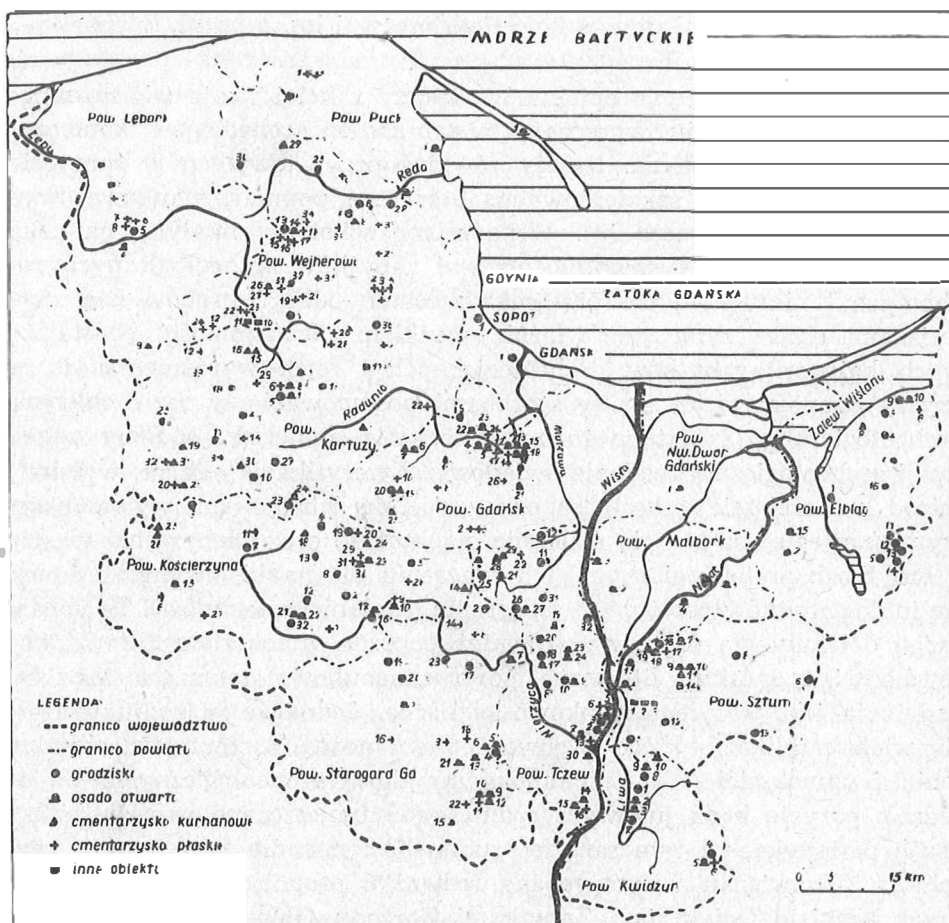
wodniki i foldery, katalogi, komplety zdjęć, przeźrocza itp. W szerszym niż dotąd stopniu należy również popularyzować wyniki badań archeologicznych. Temu celowi służy przede wszystkim nowa seria wydawnicza „Zeszyty Popularnonaukowe Muzeum Archeologicznego w Gdańsku”.

Ważną i pomocną rolę w popularyzowaniu idei ochrony zabytków archeologicznych i znaczenia badań wykopaliskowych spełniać mogą społeczni opiekunowie zabytków archeologicznych. Stanowią oni przedłużenie i uzupełnienie działalności archeologicznej służby konserwatorskiej w terenie. Ich zadaniem jest dbanie o utrzymanie w należytym stanie powierzonego im zabytku, popularyzowanie wartości naukowych i kultu-

ralnych zabytku oraz interweniowanie w wypadku zagrożenia lub niszczenia. Niestety, opiekunów zabytków archeologicznych nie mamy w naszym województwie zbyt wielu. Właściwie o społecznej opiece nad zabytkami archeologicznymi można mówić wyłącznie w odniesieniu do powiatu kartuskiego, aczkolwiek jest wiele osób oddających duże usługi archeologom, mimo iż nie są oni formalnymi opiekunami zabytków. Stąd zadaniem o pierwszorzędym znaczeniu jest dążenie do rozwijania sieci społecznej opieki nad zabytkami archeologicznymi i objęcie nią pozostałych terenów województwa. Jest to zadanie równie potrzebne, jak trudne do realizacji.

W społecznej opiece nad zabytkami archeologicznymi konieczne jest dokonanie pewnych modyfikacji. Nie istnieje na przykład — w rozumieniu ustawy o ochronie dóbr kultury — pojęcie: „społeczny opiekun zabytków archeologicznych”, również określenie zadań opiekuna zabytków — w odniesieniu do zabytków archeologicznych — jest pojmowane zbyt statycznie. W istocie jest to przywiązanie opiekuna do jednego lub kilku zabytków. Zadania opieki nad zabytkami archeologicznymi³⁸ należałoby w większym niż dotąd stopniu poszerzyć o prowadzenie wywiadów, zbieranie wiadomości o dokonanych odkryciach, poszukiwanie nowych stanowisk archeologicznych, kontrolowanie prac ziemnych itp. Stąd opiekun zabytków archeologicznych powinien pełnić swoją działalność na określonym terenie, np. na obszarze kilku wsi lub na terenie gminy, gdzie może występować kilka, a nawet kilkanaście obiektów archeologicznych. Ścisłe jednak wyodrębnienie opiekunów zabytków wyłącznie archeologicznych nie jest na razie — przynajmniej w województwie gdańskim — praktycznie możliwe, gdyż brak byłoby dostatecznej liczby kandydatów. Należy jednak zastanowić się nad instytucją opiekunów gminnych (lub kilku opiekunów działających na terenie gminy), sprawujących opiekę nad zabytkami różnych kategorii: archeologicznymi, zabytkami budownictwa, sztuki i etnograficznymi. Sprawą istotną jest również możliwie dostateczne nasycenie terenu opiekunami zabytków i ich równomierne rozmieszczenie. To ostatnie jest ważne zwłaszcza w odniesieniu do zabytków archeologicznych, których ilość w wyniku poszukiwań stale rośnie. Dla ochrony zabytków archeologicznych nie jest rzeczą korzystną, jeśli na terenie na przykład jednej gminy kilka cmentarzyisk lub grodzisk będzie miało opiekunów, skoro brak ich na terenie kilku innych gmin. Inną sprawą jest powoływanie odpowiednich osób na społecznych opiekunów zabytków oraz ich szkolenie. Na wsi

³⁸ Por. ostatnio o opiece społecznej nad zabytkami archeologicznymi: J. G r o m n i c k i, *W sprawie opieki nad zabytkami archeologicznymi*, „Biuletyn Komisji Opieki nad Zabytkami”, nr 1—2, 1971, s. 11—13; T. R. Ż u r o w s k i, *Współpraca opiekuna i konserwatora zabytków archeologicznych*, tamże, s. 13—16.

Mapa 1. Obiekty archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa gdańskiego.

Map 1. Archaeological objects included in the register of monuments of the Gdańsk Voivodship

kandydatami będą przede wszystkim miłośnicy regionu, rekrutujący się głównie spośród nauczycielstwa. Ma to swoje dobre strony, gdyż są to na ogół osoby dysponujące odpowiednimi walorami i kwalifikacjami do pełnienia takiej funkcji. Z drugiej jednak strony nauczyciele przeciążeni są mnóstwem zajęć społecznych. Można jednak zwiększyć nacisk na powoływanie zbiorowych opiekunów, najlepiej przy szkołach gminnych. Młodzież na ogół wykazuje znaczne zainteresowanie zabytkami archeologicznymi, jest operatywna i zna doskonale teren. Te sprzyjające okoliczności należy odpowiednio wykorzystać. W województwie gdańskim przykładem dobrze działającego opiekuna zbiorowego jest Szkolny Zespół

Opieki nad Zabytkami przy Szkole Podstawowej im. m. H. Sucharskiego w Chmielnie, pow. Kartuszy.

W celu dokształcania opiekunów, którzy z kolei swoją wiedzę mogą przekazywać otoczeniu, wyręczając w ten sposób archeologów, konieczne są odpowiednie szkolenia. Należy również przygotowywać w tym celu zestawy materiałów szkoleniowych: literaturę popularnonaukową, wystawy, filmy, przeżocza itp. Wspomniane szkolenia miałyby na celu: zaznajamianie się z typowymi formami zabytków archeologicznych ruchomych i nieruchomych (przewaga zgłoszeń odkryć grobów nad znaleziskami osadniczymi jest właśnie skutkiem nieznamośności podstawowych kategorii zabytków archeologicznych i form wyróżnienia ich w terenie), zapoznavanie się ze sposobami postępowania w razie odkrycia archeologicznego i wstępnego zabezpieczenia znalezisk, sposoby penetracji archeologicznej (badania zwiadowcze, weryfikacja odkryć, wywiady wśród ludności miejscowej), zapoznavanie się z badaniami wykopaliskowymi (najlepiej na terenie działania opiekunów) oraz zdobywanie wiedzy o zabytkach archeologicznych, ich znaczeniu dla nauki (zwłaszcza odnosi się to do zabytków położonych na terenie działania opiekunów). Tę wiedzę mogą opiekunowie uzyskiwać również poprzez samokształcenie. W województwie gdańskim literatura popularnonaukowa dotycząca tego zagadnienia jest jeszcze stosunkowo niewielka. Jednakże w kraju ukazało się wiele publikacji, które z powodzeniem można wykorzystać w szkoleniu i samokształceniu opiekunów zabytków archeologicznych. Są to jednak pozycje bądź już wyczerpane, bądź umieszczane w różnego rodzaju periodykach i tym samym trudno dostępne dla przeciętnego czytelnika. W związku z tym można rozważyć propozycję przygotowania przez Komisję Opieki nad Zabytkami Zarządu Głównego PTTK odpowiedniego zestawu materiałów szkoleniowych w formie na przykład „Biblioteki Opiekuna Zabytków”, w ramach której ukazywałyby się również pozycje dotyczące zagadnień z dziedziny archeologii i ochrony zabytków archeologicznych. W wypadku województwa gdańskiego można dla celów popularyzacji wykorzystać łamy biuletynu „Jantarowe Szlaki”, a także serię popularnonaukową „Zeszyty Popularnonaukowe Muzeum Archeologicznego w Gdańsku”. Można również rozpatrzyć możliwość przyznawania odznaki Społecznego Opiekuna Zabytków nie tylko wyróżniającym się opiekunom zbiorowym, ale i indywidualnym, a także — ewentualność oznaczania domów, w których mieszkają opiekunowie zabytków, odpowiednimi tablicami w celu zorientowania na przykład turystów.

Ponieważ społeczna opieka nad zabytkami, a w tym również i archeologicznymi, leży w gestii Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego — zadaniem służby ochrony zabytków archeologicznych po-

winno być odpowiednie ukierunkowanie opieki nad zabytkami archeologicznymi województwa, sprawowanie merytorycznego nadzoru nad prawidłową działalnością oraz współpraca z Okręgową Komisją Opieki nad Zabytkami i z kołami powiatowymi, jak również współdziałanie w tym zakresie z wszystkimi placówkami archeologicznymi województwa gdańskiego.

ZAKOŃCZENIE

Jest rzeczą oczywistą, iż nawet przy maksymalnych nakładach sił i środków nie jesteśmy i nigdy nie będziemy w stanie ochronić przed zniszczeniem wszystkich zabytków archeologicznych. Można jednak — i należy — zastanowić się nad tym, jak w istniejących i w możliwych do uzyskania w perspektywie warunkach osiągnąć maksimum efektów działalności w tym zakresie. Nie ulega wątpliwości, że omawianych problemów nie rozwiążemy wyłącznie na własnym podwórku, w województwie gdańskim. Konieczne jest spojrzenie na te zagadnienia w kontekście potrzeb i możliwości w dziedzinie ochrony dóbr kultury całego kraju.

Niniejsze opracowanie jest próbą ujęcia zagadnienia ochrony zabytków archeologicznych w skali województwa gdańskiego, jednego z najmniejszych w kraju, niemniej dość zasobnego w pozostałości pradziejowego osadnictwa, a z drugiej strony — województwa rozwijającego w szybkim tempie swój potencjał gospodarczy. Przedstawiono tu zarys dotychczasowej działalności i podjęto próbę omówienia głównych problemów, działań i możliwości. Wiele z omawianych zagadnień jest już w toku realizacji lub będzie w najbliższej przyszłości. Jednakże mimo bezspornych osiągnięć wiele jest jeszcze na tym polu do zrobienia. Stąd wynika konieczność zwiększenia efektywności działania w zakresie ochrony zabytków archeologicznych, zaangażowanie nie tylko sprawnej i zorganizowanej służby konserwatorskiej, placówek archeologicznych, ale i szerokich rzesz społeczeństwa województwa gdańskiego — konieczność wytworzenia odpowiedniego, życzliwego klimatu społecznego dla omawianych spraw. Jeśli jednak nie zintensyfikujemy wysiłków, za lat kilkadziesiąt z powierzchni województwa ostatnie relikty pradziejów. Nie można również zasklepieć się tylko we własnym gronie. Część zadań służby konserwatorskiej mogą spełniać — w większym niż dotychczas zakresie i po odpowiednim przygotowaniu — społeczni opiekunowie zabytków archeologicznych. Należy wykorzystać i skierować na właściwe tory entuzjazm miłośników regionu, opiekunów zabytków, młodzieży.

Należy również starać się — przy poparciu i pomocy Ministerstwa

Kultury i Sztuki, jak również władz partyjnych i administracyjnych województwa, placówek archeologicznych i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych — o niwelowanie dotychczasowych dysproporcji w traktowaniu poszczególnych kategorii dóbr kultury, z pożytkiem dla ochrony zabytków archeologicznych województwa gdańskiego.

WYKAZ OBIEKTÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA GDAŃSKIEGO

(wg stanu z dnia 31 XII 1972 r.)

Powiat elbląski:

1. Bielany Wielkie — nr rejestru 183 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
2. Jegłownik-Nogat — 54 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
3. Kadyny — 184 — grodzisko — okres?
4. Łęcze — 19 — grodzisko — wczesna epoka żelaza.
5. Myślecin — 188 — grodzisko — okres?
6. Nowinka — 190 — osada i cmentarzysko — obiekt wielokulturowy.
7. Pagórki — 182 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
8. Suchacz — 189 — osada otwarta — młodsza epoka kamienia.
9. Tolkmicko — 153 — grodzisko — wczesna epoka żelaza.
10. Tolkmicko — 213 — osada otwarta — młodsza epoka kamienia.
11. Weklice — 178 — grodzisko nr 1 — okres wczesnośredniowieczny.
12. Weklice — 179 — grodzisko nr 2 — okres?
13. Weklice — 180 — grodzisko nr 3 — okres?
14. Weklice — 181 — grodzisko nr 4 — okres?
15. Wikrowo Małe — 212 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
16. Zajączkowo — 185 — grodzisko — okres?

Gdańsk-miasto:

1. Gdańsk — 21 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.

Powiat gdański:

1. Cieplewo — 195 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
2. Gołębiewo Wielkie — 67 — cmentarzysko płaskie — okres późnolateński i wpływow rzymskich.
3. Gołębiewo Wielkie — 211 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
4. Juszkowo — 66 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
5. Juszkowo — 99 — osada otwarta — obiekt wielokulturowy.
6. Marszewska Góra — 228 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
7. Marszewska Góra — Marszewska Kolonia — 221 — cmentarzysko kurhanowe — okres wczesnośredniowieczny.
8. Mierzeszyn — 222 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
9. Otomin — 3 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.

10. Piekło Dolne — 155 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
11. Pręgowo — 18 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
12. Pruszcz Gdański — 64 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
13. Pruszcz Gdański — 65 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
14. Pruszcz Gdański — 82 — cmentarzysko płaskie — okres późnolateński i wpływów rzymskich.
15. Pruszcz Gdański — 83 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich i wczesnośredniowieczny.
16. Pruszcz Gdański — 100 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
17. Pruszcz Gdański — 156 — cmentarzysko płaskie — okres późnolateński i wpływów rzymskich.
18. Pruszcz Gdański — 157 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza i okres wczesnośredniowieczny.
19. Przywidz — 50 — cmentarzysko kurhanowe — okres wczesnośredniowieczny?
20. Przywidz — 51 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
21. Różyny — 68 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
22. Straszyn — 193 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich i wczesnośredniowieczny.
23. Straszyn — 194 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich i wczesnośredniowieczny.
24. Straszyn — 231 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
25. Trzepowo — 122 — osada otwarta — obiekt wielokulturowy.
26. Żukczyn — 177 — cmentarzysko płaskie — okres późnolateński.

Powiat kartuski:

1. Babi Dół — 48 — cmentarzysko kurhanowe — okres wpływów rzymskich.
2. Banino — 233 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
3. Borucino — 232 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
4. Borzestowo — 9 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
5. Chmielno — 14 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
6. Chmielno-Chmielonko — 136 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
7. Chmielno-Chmielonko — 137 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
8. Chmielno-Chmielonko — 138 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
9. Garcz — 148 — osada otwarta — obiekt wielokulturowy.
10. Gołubie — 13 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
11. Kamienica Szlachecka — 11 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
12. Kamieniecki Młyn — 4 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
13. Kartuzy — 28 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
14. Łączyno — 161 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
15. Mirachowo — 2 — cmentarzysko kurhanowe — okres wpływów rzymskich.
16. Mirachowo — 238 — cmentarzysko kurhanowe — okres?
17. Młynek — 1 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
18. Mojsz — 85 — piece garncarskie — okres?
19. Mściszewice — 160 — cmentarzysko kurhanowe — okres?
20. Niesiołowice — 236 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
21. Niesiołowice — 237 — cmentarzysko kurhanowe — młodsza epoka brązu.
22. Niestępowo — 235 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
23. Piotrowo — 158 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
24. Piotrowo — 159 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
25. Podjazy — 10 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.

26. Pomieczyno — 134 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
27. Przewóz — 29 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
28. Rąb — 5 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
29. Reskowo — 135 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
30. Uniradze — 60 — cmentarzysko kurhanowe — okres wczesnośredniowieczny.
31. Węsiory — 6 — cmentarzysko kurhanowe — okres wpływów rzymskich.
32. Węsiory — 234 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
33. Załakowo — 147 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.

Powiat kościerski:

1. Bartoszy Las — 121 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
2. Garczyn — 15 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
3. Costomie — 106 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
4. Grabówko — 16 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
5. Junkrowy — 84 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
6. Kalisz Kaszubski — 201 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
7. Kościerzyna — 86 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
8. Liniewo — 107 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
9. Malary — 186 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
10. Malary — 187 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
11. Nowa Wieś — 196 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
12. Nowe Polaszki — 105 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
13. Nowy Barkoczyn — 87 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
14. Obozin — 163 — kurhan — okres?
15. Płocice — 227 — osada otwarta — młodsza epoka kamienia.
16. Pogódki — 108 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
17. Pogódki — 162 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
18. Rekownica-Będomin — 218 — cmentarzysko kurhanowe — okres?
19. Skrzydłowo — 96 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
20. Skrzydłówek — 40 — cmentarzysko płaskie — okres wpływów rzymskich.
21. Stara Kiszewa — 120 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza i okres wczesnośredniowieczny.
22. Stara Kiszewa — 206 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
23. Stary Wiec — 204 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
24. Szumleś Królewski — 192 — cmentarzysko kurhanowe — okres?
25. Tuszkowy — 202 — cmentarzysko kurhanowe — okres?
26. Tuszkowy — 203 — kurhan — okres?
27. Wąglikowice-Czarłina — 219 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
28. Więckowy — 226 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
29. Wysin — 33 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
30. Wysin — 191 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
31. Wysińskie Chrusty — 32 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
32. Zamek Kiszewski — 205 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.

Powiat kwidzyński:

1. Bedrony — 63 — grodzisko — wczesna epoka żelaza, okres wczesnośredniowieczny.
2. Bedrony-Baldrum — 72 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
3. Bedrony-Baldrum — 73 — osada otwarta — okres wczesno- i późnośredniowieczny.

4. Klasztorzek — 34 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
5. Klasztorzek — 35 — osada otwarta — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
6. Klasztorzek — 174 — cmentarzysko i ruiny — okres późnośredniowieczny.
7. Kwidzyn — 125 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
8. Podzamcze — 52 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
9. Podzamcze — 74 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
10. Stary Czerwony Dwór — 75 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.

Powiat łęborski:

1. Białogarda — 94 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
2. Garczegorze — 214 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
3. Krępa Kaszubska — 131 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
4. Łębork — 97 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
5. Nowa Wieś Łęborska — 98 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
6. Nowa Wieś Łęborska-Czarnówko — 215 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza, okres późnolateński.
7. Nowa Wieś Łęborska-Czarnówko — 216 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
8. Nowa Wieś Łęborska-Czarnówko — 217 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
9. Siemirowice — 24 — cmentarzysko kurhanowe — młodsza epoka brązu.

Powiat malborski:

1. Kacynos — 111 — osada otwarta — obiekt wielokulturowy.
2. Kończewice — 220 — osada i cmentarzysko — obiekt wielokulturowy.
3. Lisewo — 151 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny.
4. Malbork-Wielbark — 112 — osada i cmentarzysko — okres wpływów rzymskich i wczesnośredniowieczny.

Powiat nowodworski:

1. Lubieszewo — 152 — osada i cmentarzysko — obiekt wielokulturowy.

Powiat pucki:

1. Jastarnia — 164 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
2. Kazimierz — 165 — osada otwarta — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
3. Minkowice — 166 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
4. Minkowice — 167 — cmentarzysko płaskie — okres późnolateński.
5. Osłonino — 150 — osada otwarta — młodsza epoka kamienia.
6. Sobieńczyce — 81 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.

Sopot:

1. Sopot — 333 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.

Powiat starogardzki:

1. Borzechowo — 56 — osada otwarta i ruiny — wczesna epoka żelaza i okres nowożytny.
2. Ciecholewy — 57 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
3. Czarnylas — 143 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
4. Grabowo Bobowskie — 116 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.

5. Grabowo Bobowskie — 140 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
6. Grabowo Bobowskie — 240 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
7. Klonówka — 169 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich i wczesnośredniowieczny.
8. Kokoszkowy — 241 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
9. Kościelna Jania — 139 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
10. Kościelna Jania — 141 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
11. Kościelna Jania — 142 — cmentarzysko płaskie — okres wpływów rzymskich.
12. Kościelna Jania — 171 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
13. Kranek — 170 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
14. Linowiec — 242 — cmentarzysko płaskie — okres wpływów rzymskich.
15. Osiek — 144 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
16. Osowo Leśne — 130 — cmentarzysko płaskie — okres wpływów rzymskich.
17. Owidz — 22 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
18. Pączewo — 239 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
19. Pinczyn — 23 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
20. Radziejewo — 17 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
21. Skórcz — 168 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza, okres wczesnośredniowieczny.
22. Stara Jania — 243 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
23. Starogard Gdański — 115 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.

Powiat sztumski:

1. Benowo-Wygoda — 76 — szaniec obronny nr 3 — okres?
2. Benowo-Wygoda — 77 — szaniec obronny nr 2 — okres?
3. Benowo-Wygoda — 78 — szaniec obronny nr 1* — okres późnośredniowieczny?
4. Biała Góra — 172 — osada otwarta — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
5. Budzyn-Jałowiec — 93 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
6. Dzierżgoń — 113 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
7. Gościszewo — 79 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
8. Kalwa — 55 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
9. Koniecwałd — 80 — cmentarzysko kurhanowe nr 1 — okres?
10. Koniecwałd — 229 — cmentarzysko kurhanowe nr 2 — okres?
11. Koniecwałd — 230 — cmentarzysko kurhanowe nr 3 — okres?
12. Nowa Wieś — 53 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
13. Stępowo — 114 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
14. Sztum — 101 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
15. Uśnice — 61 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
16. Węgry — 62 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
17. Węgry — 69 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
18. Węgry — 70 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
19. Węgry — 71 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.

Powiat tczewski:

1. Boroszewo — 244 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
2. Ciepłe — 95 — grodzisko nr 1 — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
3. Ciepłe — 117 — grodzisko nr 2 — okres wczesnośredniowieczny.
4. Ciepłe — 31 — grodzisko nr 3 — okres wczesnośredniowieczny.
5. Ciepłe — 118 — grodzisko nr 4 — okres wczesnośredniowieczny.
6. Ciepłe — 102 — cmentarzysko płaskie — okres wpływów rzymskich.

7. Gniewskie Młyny — 88 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
8. Janiszewo — 8 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
9. Lignowy Szlacheckie — 90 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
10. Lignowy Szlacheckie — 119 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
11. Lubiszewo Tczewskie — 109 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
12. Miłobądz — 248 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
13. Nicponia — 133 — cmentarzysko płaskie — okres wpływów rzymskich.
14. Opalenie — 89 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
15. Opalenie — 91 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
16. Opalenie — 92 — cmentarzysko płaskie — okres późnolatański i wpływów rzymskich.
17. Pelplin — 127 — osada otwarta — młodsza epoka kamienia.
18. Pelplin — 154 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
19. Radostowo — 128 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza, okres wczesnośredniowieczny.
20. Rajkowy — 20 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
21. Rokitki — 129 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
22. Rukosin — 245 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
23. Rudno — 145 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
24. Rudno — 146 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
25. Siwiąka — 27 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
26. Śliwiny — 26 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
27. Śliwiny — 173 — osada otwarta — młodsza epoka kamienia.
28. Turze — 246 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
29. Turze — 247 — osada otwarta — okres wpływów rzymskich.
30. Tymawa — 132 — osada otwarta — okres późnośredniowieczny.
31. Waćmierz — 25 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
32. Wielki Garc — 103 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.

Powiat wejherowski:

1. Będargowo — 104 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
2. Bojano — 36 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
3. Bojano — 37 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
4. Bojano — 38 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
5. Bojano — 39 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
6. Gniewowo — 124 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
7. Gowino — 30 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
8. Gowino — 49 — cmentarzysko kurhanowe — okres?
9. Kąpino — 199 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
10. Lewino — 58 — ruiny urządzeń przemysłowych — okres?
11. Lewino — 59 — ruiny pieców — okres?
12. Linia-Igrzyczna — 208 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
13. Luzino — 42 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
14. Luzino — 43 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
15. Luzino — 44 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
16. Luzino — 45 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
17. Luzino — 46 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
18. Luzino — 47 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
19. Łebno — 149 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
20. Łebno — 207 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
21. Łężyce-Rogulewo — 225 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.

22. Miłoszewo — 197 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
23. Miłoszewo — 198 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
24. Niepoczołowice — 210 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
25. Orle — 250 — grodzisko — okres wczesno- i późnośredniowieczny.
26. Poblócie — 209 — osada otwarta — okres wczesnośredniowieczny.
27. Poblócie — 223 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
28. Reda — 7 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
29. Rybno — 249 — kurhan — okres?
30. Salino — 110 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
31. Smażyno — 126 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
32. Smażyno — 224 — osada otwarta — wczesna epoka żelaza.
33. Sopieszyno — 176 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
34. Sychowo — 41 — cmentarzysko płaskie — okres wpływów rzymskich.
35. Szemud — 200 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.
36. Tuchom — 123 — grodzisko — okres wczesnośredniowieczny.
37. Zbychowo — 175 — cmentarzysko płaskie — wczesna epoka żelaza.

Wymienione w wykazie obiekty archeologiczne uwidoczniono na mapie z zachowaniem numeracji wykazu (por. s. 343).

JANUSZ TADEUSZ PODGÓRSKI

THE PRESENT STATE OF AND NEED FOR PROTECTION OF ARCHEOLOGICAL RELICS IN THE GDAŃSK VOIVODSHIP

Summary

This paper is devoted to the protection of archeological relics in the Gdańsk voivodship. In the introduction the author gives a general outline of the subject, its characteristics, the aims and extent of the work. He also explains that it is one of few papers devoted to protection of such relics in the Gdańsk voivodship. Chapter I presents, in short, the achievements in the field in question during the 1945—1972 period. This chapter has been divided into three parts illustrating the particular stages in the development of protection of archeological relics in the voivodship, in chronological order. Activities in period I (1945—1951) mainly comprised the finding and protecting of remains of archeological collections and archives damaged during the war. A special service for the preservation of historical monuments began to be organized. In view of the lack of archeologists and archeological posts, however, this service was too small to extend activities. Period II (1952—1961) saw the reorganization of this service. The first archeological posts were established in Gdańsk the PAN IHKM (Polish Academy of Sciences Institute of the History of Material Culture) Archeological Station which continued the excavation work on the Xth—XIIIth century fortified stronghold at Gdańsk, commenced in 1948, and the Department of Archeology in the Muzeum Pomorskie (Pomeranian Museum) which became an independent branch in 1958. The latter

began to gather together the archeological collections and archives which had been dispersed, also taking over the material uncovered during excavations in Gdańsk. Excavation work, mainly of a salvage character, began to develop, as did educational-propaganda activities throughout the whole voivodship. The greatest development was noted in the IIIRD period (1962—1972) after the establishing of the Muzeum Archeologiczne (Archeological Museum) in Gdańsk, which was entrusted with the responsibility of protecting the archeological relics in the voivodship. The author has concluded the chapter with a summary of activities so far, stressing the contribution of the Łódź archeological centre directed by professor K. Jażdżewski, to the organizing of archeological posts and the extending of activities in the field of archeology and protection of archeological relics. These activities are primarily continued by the Archeological Museum in Gdańsk under the directorship of dr. L.J. Łuka, and the remaining archeological posts in the voivodship.

Chapter II is devoted to the problems and prospects of protecting the archeological relics of the Gdańsk voivodship. Part 1 presents the objectives and tasks in this field and also the conditions of effective operation in relation to the present organization and activities of the archeological conservation service in the voivodship. The author has also discussed the factors comprising the most frequent threat to archeological relics (primarily immobile), the greatest of these being the development of industry and building. Because of its being so widespread, ploughing is a serious threat. Part 2 gives the main fields of activities. One of the basic elements is the cataloguing of relics which facilitates identification as to quantity, distribution in the field, and state of preservation of archeological sites, including an assessment of their scientific-cognitive value. As a result it is necessary to extend activities to ensure that the most valuable archeological objects are legally protected, first and foremost, by recording them in the register of the Gdańsk voivodship relics. The author goes on to discuss problems concerning archeological salvage which is one of the chief forms of activities enabling, in most cases, the conserving of the scientific-cognitive value of archeological relics exposed to damage. He has also considered the need for reconstruction and improvement of archeological buildings, as well as the possibilities of and need for conservation of relics and storing of archeological collections in the museums of the Gdańsk voivodship. Next, the organization of the archeological conservation service has been discussed, the author proposing that it be reorganized and extended to improve activities and adapt them to the growing tasks. In order to safeguard the salvage research excavations it is necessary that an Archeological Laboratory/Workshop be established at the Gdańsk Branch of the Conservation of Relics Laboratory and an archeological service established to improve emergency salvage work. The chapter concludes with a discussion on problems related to propaganda on the protection of archeological relics and the informing of the general public of the results of archeological research. Another important task is to develop a network of social archeological wardens to help the conservation service and also keep in mind the need to train and improve the qualifications of the wardens. The author emphasizes that only the strengthening of the archeological conservation service, its co-operation with archeological posts and the general public, will ensure effective results in the protecting of archeological relics in the Gdańsk voivodship.